

Atatürk Döneminde Bitlis (1923-1938)

Bitlis in The Period Atatürk (1923-1938)

Suat ÖZDAĞ

Asst. Prof., Bitlis Eren University, Department of History, Bitlis, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9038-2844 / E-mail: sozdag@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özdağ, S., (2023). Bitlis in The Period Atatürk (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 463-484.

Özdağ, S., (2023). Atatürk Döneminde Bitlis (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 463-484.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 July/ Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 26 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 463-484

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Suat ÖZDAĞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını meşgul eden değişimler ve yenilikler, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kaçınılmaz bir safhaya girerek yeni bir devletin kuruluşu ve yeni bir rejimin kabulüne evrilmiştir. Milli egemenlik düşüncesi ile milletlerin kendi devletlerini kurma duygusu ulus devlet anlayışını ve cumhuriyeti gerekli kılan zeminleri oluşturmuştur. Devlet, monarşi yönetiminden ulus devlet yapısına ve demokratik cumhur yönetimine geçerken; toplum, imparatorluk ve teokratik düşüncenin ürünü olan reaya/ümme kimliğinden birey/vatandaş olma kimliğine doğru bir karakter kazanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve dava arkadaşları, yeni kurdukları devleti çağdaş yapıya kavuşturmak ve muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak için her alanda çalışmaya başlamışlardır. Ulus devletin inşası ve toplumun çağdaş bir yapı kazanması sadece merkezi kurumların ve idarenin değişmesiyle değil, tüm kurumların ve toplumun değişmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenle cumhuriyet sadece bir yönetim tarzı olmayıp, bir yaşam tarzı olarak ülkenin ve toplumun her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Tüm ülkede olduğu gibi Bitlis vilayeti de cumhuriyetin ilanı ile birlikte büyük bir değişim ve gelişim safhasına girmiştir. "Atatürk Döneminde Bitlis" isimli bu çalışmada; cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan yeni süreçte Bitlis'te idari yapı, nüfus, sosyal ve ekonomik yaşam, eğitim, sağlık, ulaşım, ticaret, adli yapı ve siyasi durum ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, değişim, Bitlis, toplum

Abstract

The changes and innovations that occupied the last century of the Ottoman Empire, entered an inevitable phase after the First World War and the War of Independence, and evolved into the establishment of a new state and the acceptance of a new regime. The idea of national sovereignty and the sense of nations to establish their own states formed the basis for the understanding of the nation-state and the republic. While the state is transitioning from the monarchy to the nation-state structure and the democratic republic; society, the empire and the product of theocratic thought began to gain a character from the identity of the reaya/ummah to the identity of being an individual/citizen. Mustafa Kemal Atatürk and his colleagues started to work in every field in order to bring the newly established state to a modern structure and to bring it to the level of contemporary civilizations. The construction of the nation-state and the society's gaining a modern structure would be possible not only with the change of central institutions and administration, but also with the change of all institutions and society. For this reason, the Republic has begun to show itself in all areas of the country and society, not just as a management style, but as a lifestyle. As in the whole country, the province of Bitlis has entered a phase of great change and development with the proclamation of the republic. In this study named "Bitlis in The Period Atatürk"; In the new process that started with the proclamation of the Republic, the administrative structure, population, social and economic life, education, health, transportation, trade, judicial structure and political situation in Bitlis were tried to be examined in detail.

Keywords: Republic, change, Bitlis, society

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ortaya çıkan fikir akımları yeni bir yönetim tarzına gidişi gösterirken, bu fikirler ve yönetim tarzı padişahsız değil de padişahın da var olduğu ve onun himayesinde olan bir yapıyı öngörmekteydi. Osmanlı fikir adamları, cumhuriyet yönetimini teoride tanımlarına ve cumhuriyeti asr-ı saadet devrinin erdemli ve adaletli yönetimi olarak kabul etmelerine rağmen monarşiye karşı bir alternatif olarak gösterecek kadar ileriye gidemediler. Çünkü kavramın batıda yaşanan değişim eylemlerinden dolayı Osmanlı toplumunun zihninde müspet manada bir yer edinmemişti ve aydınlar bunun farkındaydı. Bu nedenle Osmanlı aydınları padişahlık makamını pek zorlamayan ve daha yumuşak bir geçiş yönetimi olacak meşrutiyet (anayasal düzen) kavramını kullanmayı tercih ediyorlardı. Aydınlar, Saltanat ve Hilafet makamını son yüz yılda devletin çözülme sürecinde birliği ve sadakati sağlayabilecek birleştirici konumda görüyorlardı (Kutlu, 2011). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum tamamen değişecekti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorlukların yıkılması ve milli egemenlik düşüncesi ile milletlerin kendi devletlerini kurma duygusu, ulus devlet anlayışını ve cumhuriyeti hazırlayacak zeminleri oluşturdu. Cumhuriyet rejiminin Türk toplumuna gelişini ve kabul edilmesini sağlayan temel etken Kurtuluş Savaşı olmuştur. Emperyal güçlere karşı halkın örgütlenmesi ve savunmaya geçmesi "Millî Mücadele" dönemini başlatmış ve bu süreçte "Hâkimiyet-i Milliye"nin temel bir ilke haline getirilmesi "Cumhuriyet Rejiminin" benimsendiğinin göstergesiydi. Ayrıca "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." beyanı ile tüm Anadolu halkı vatanı kurtarma ve bağımsızlığını elde etme düşüncesi ile kenetlenmeye başlamıştı. İşte bu istikbali ve istiklali sağlama çabası cumhuriyeti beraberinde getirmişti. Mustafa Kemal Atatürk, hayatının fikri safhasında benimsemiş olduğu cumhuriyet yönetimini "Millî Mücadele" sonrası uygulama imkânı bulmuştur. Ulusal egemenliği, kişisel egemenliğin üstünde tutan Atatürk, ilk önce bağımsızlık mücadelesi veren halkın egemenliğinin önündeki engel olan saltanatı kaldırmıştır. Daha sonra halkın kurtarmış olduğu vatanını, TBMM aracılığıyla yönetme hakkının olduğunu düşünerek "Cumhuriyet Rejimini" devletin yönetim biçimi olarak kabul etmiştir. Cumhuriyet sadece bir yönetim tarzı olmayıp, bir yaşam tarzı olarak ülkenin ve toplumun her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Tüm ülkede olduğu gibi Bitlis vilayeti de cumhuriyetin ilanı ile birlikte büyük bir değişim ve gelişim safhasına girmiştir (Ortaylı, 2010).

Bitlis vilayeti; geçmişi ve kuruluşu çok eski yıllara dayanmakla birlikte, bulunduğu konum ve sahip olduğu coğrafi özellikler bakımından jeopolitik bir öneme sahiptir. Bu nedenle tarihte birçok devletin işgaline maruz kalmış, birçok medeniyete ve millete ev sahipliği yapmıştır. 1514 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Bitlis, sahip olduğu stratejik konumdan dolayı Osmanlı zamanında özel statü ile Şerefhan Emirliği'nin yönetiminde idare edilmiştir. Tanzimat ile başlayan değişim sürecinde önce kaza, 1880 yılında ise vilayet konumuna getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali ve Ermeni çetelerinin saldırısına maruz kalan Bitlis, bu savaşta büyük bir yıkım yaşamış ve adeta harabeye dönmüştür. Bu işgal sırasında binlerce Müslüman Bitlisli katliama maruz kalırken, yüzbinlerce kişi de evini ve yurdunu terk etmek zorunda kalmış, göç ederek iç bölgelere sığınmıştır. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki XVI. Kolordu bölgeye sevk edilmiş ve Bitlis 8 Ağustos 1916'da düşman işgalinden kurtarılmıştır. Yaşanan bu işgal ve yıkımdan dolayı Bitlis vilayeti, Osmanlı döneminde sahip olduğu mamur ve ihtişamlı yapısına bir daha kavuşamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve kurtuluş harekâtını başlatmasıyla birlikte Bitlis halkı da harekete geçmiş ve bu mücadeleye destek vermiştir. Millî Mücadele'nin her safhasında yer alan Bitlis halkı, Kuvayı Millîye teşekkülleri kurmaya ve işgallere karşı topyekûn mücadeleye girişmişlerdir. Şehrin ileri gelenleri, Millî Mücadelenin başladığı ilk günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurarak halkı örgütlemeye ve bilinçlendirmeye başlamıştır. Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi için gönderdiği davete hemen icabet ederek temsilci göndermiş ve Sivas Kongresi'ne bağlılık telgrafları çekerek Millî Mücadeleyi desteklediklerini açıkça beyan etmişlerdir. Mebusan Meclisi seçimlerinde Millî Mücadele taraftarı olan kişileri temsilci seçerek meclise göndermişlerdir. İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte Ankara'da açılan TBMM'ye yine Müdafaa-i Hukuk üyelerinden Milletvekili seçip katılım sağlamışlardır. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı günden Kurtuluş Savaşı'nın son safhasına kadar vatanın bütünlüğü ve milletin istiklali için var güçleriyle çalışıp, cumhuriyetin kurulmasına memleket olarak canı gönülden destek olmuşlardır.

Bitlis ile ilgili cumhuriyet sonrasında ve Atatürk dönemini kapsayan çeşitli tezler ve çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar dönemi bütünsel olarak ele almamış sadece spesifik başlıklar olarak konular yazılmıştır. Bu çalışmalar; "1925-1945 Yılları Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İdari Düzenlemeler, Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda (Van-Bitlis-Muş) Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), Bitlis'in İktisadi ve Kültürel Durumu (1920-1950), Bitlis'te Siyasi Parti Faaliyetler (1920-1950), Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938), Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bitlis'teki Eğitim Durumuna Bir Bakış, 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları, Birinci Umumi Müfettişlik Raporlarına Göre Bitlis (1927-1952), Cumhuriyet Döneminde Bitlis'in İdari Yapısı Ve Nüfusu (1923-1970), Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)". Görüldüğü üzere bu çalışmalar sadece belli bir

başlık üzerinden Bitlis'i ele almış ve konu üzerinde derinlemesine bir yöntem ile konuyu okuyucuya sunmuşlardır. Dönemi tam ve bütünsel ele alacak ve okuyucuya bir bütün olarak sunup yaşanan olayları ve gelişmeleri tüm boyutuyla ortaya koyacak bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyaçtan dolayı "Atatürk Döneminde Bitlis" isimli bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak vilayetin durumunu bütünsel ve geniş bir açıyla ele alıp okuyucuya dönemi bir bütün olarak görme ve okuma imkânı sunmuştur.

Bu çalışmamızda, Atatürk döneminde Bitlis vilayetinde meydana gelen gelişmeler ve değişimler ele alınmıştır. Bu çalışmayı; idari yapı, nüfus, sosyal ve ekonomik hayat, siyasi durum gibi birkaç başlık altında incelemenin faydalı olacağı düşüncesiyle zikredilen başlıklar altında bölümler halinde yazılmıştır. Bu ana başlıkların altında konuyla ilgili alt başlıklara yer verilmiş olup olaylar derinlemesine açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada Bitlis'in tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu idari değişiklikler aktarıldıktan sonra cumhuriyet döneminde yaşanan değişimler açıklanmıştır. Bitlis'in nüfusunda yaşanan dalgalanmalar, göçler, sürgünler ve iskân politikaları ile Atatürk döneminde nüfusun yapısal özellikleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Ayrıca bu dönemde eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal hayat, ticaret ve siyasi olaylar çalışmamızda geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma hazırlanırken ağırlıklı olarak arşiv belgeleri, dönemin raporları ve dönemin idarecileri tarafından yazılmış hatıratlar gibi birinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Yine çalışmaya katkı sunacak birçok tetkik eser incelenmiş olup bunlardan da azami derecede faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın Atatürk döneminde Bitlis ilinde yaşanan gelişmeler, yapılan yatırımlar, toplumsal ve siyasal olaylara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

1. İdari Yapı

Kuruluş tarihi çok eski zamanlara dayanan Bitlis, süreç içerisinde birçok devlet tarafından alınmış ve yönetilmiştir. Bitlis, Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra sahip olduğu stratejik konumdan dolayı vilayet olarak idare edilmiştir. 1538 tarihli Osmanlı Devleti'ni icmal defterinde Bitlis, vilayet olarak geçmektedir (Demirtaş, 2007). 1514-1808 yılları arasında Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı Yurtluk-ocaklık-sancak ve 1808-1846 yılları arasında ise Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği'ne bağlı sancak olarak idare edilmiştir. Tanzimat'la birlikte idari yapılanmada başlayan değişimler sonucunda 1846-1879 tarihleri arasında Erzurum Eyaleti'nin Muş sancağına bağlı bir kaza olarak idaresine devam edilmiş ve 1 Aralık 1879 tarihinde vilayet merkezi haline getirilmiştir. 1880 yılında fiilen vilayet olan Bitlis; Merkez, Siirt, Muş ve Genç sancaklarından oluşmaktaydı (Cırık, 2015). Zaman içerisinde çeşitli eklemeler ve çıkarmalar yapılarak küçük idari sınır değişikliği olsa da Bitlis vilayet merkezi olma durumunu 1920 yılına kadar devam ettirmiştir.

Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından işgal edilince vilayet merkezi geçici olarak Siirt sancağına nakledilmiş ve bir süre buradan idare edilmiştir. Vilayet düşman işgalinden kurtarılınca yönetim merkezi Vali Mazhar Müfit Bey'in atanmasıyla birlikte 1918 yılında tekrar Bitlis Merkez taşınmıştır (Kansu, 1997). Millî Mücadele başladığı zaman Bitlis vilayetinin idari taksimatı şu şekildeydi: Bitlis Sancağı; Ahlat, Hizan, Mutki kazalarından, Muş Sancağı; Geliguzan, Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason kazalarından, Siirt Sancağı; Eruh, Pervari, Garzan, Şirvan ve Şırnak kazalarından, Genç Sancağı; Çapakçur ve Kulp kazalarından oluşmaktaydı. Bu şekliyle Bitlis vilayeti dört sancak ve on dört kazadan müteşekkildi (Selvi & Cırık Bülent, 2014). 23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra şartlar gereği bazı idari değişiklikler yapılmıştır. 1920 yılında Siirt¹, Muş ve Genç² sancakları müstakil liva statüsü alarak Bitlis vilayetinden ayrılmıştır³. Bitlis; Merkez, Ahlat, Mutki ve Hizan kazalarından müteşekkil bir vilayet olarak idari statüsüne devam etmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu 23 Nisan 1920 tarihinde, ulusal sınırlar içinde 15 vilayet, 17'si müstakil 36'sı mülhak olmak üzere toplam 53 liva, 302 kaza ve 679 nahiye bulunmaktaydı. 1921 yılında kabul edilen yasada, "il esasına dayalı örgütlenme" ile merkez ve yerel arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmış, feodal düzenin mülki örgütlenmesi yerine yeni düzenin örgütlenmesi getirilmiştir. Birinci TBMM'nin mekâna ilk müdahalesi bir üst kademe vilayete bağlı olan 'mülhak liva'ları 'müstakil' (bağımsız) kılıp doğrudan Ankara'ya bağlamak ya da yeni müstakil livalar kurmak olmuştur. Bu değişiklik sonucunda yönetsel bölünüşte ilk kademe sayısı 15 vilayet merkezi ve 56 liva ile birlikte toplam 71'e yükselmiştir. 7 Temmuz 1921 tarihinde Moskova ve Gümrü anlaşmalarıyla Türkiye'ye terk edilmiş olan bölgede Artvin, Ardahan, Kars illeri/müstakil

¹ Siirt Sancağı TBMM'de 26 Eylül 1336 (26 Eylül 1920) tarihinde, kabul edilen 27 Sayılı Kanun ile müstakil liva statüsüne yükseltilmiştir. Bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, 1/4, s.135.

² Muş ve Genç sancağı TBMM'de 9 Aralık 1336 (9 Aralık 1920) tarihinde, 70 Sayılı Kanun ile müzakeresiz liva olarak kabul edilmiştir. Bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, 1/6, s. 276.

³ Osmanlı İdare sisteminde;

a- Vilayet: Vali tarafından yönetilir. Tüzel kişiliği tanınmış, genel meclisi olan, doğrudan doğruya merkeze bağlı bir yönetim birimidir.

b- Müstakil liva: Mutasarrıf tarafından yönetilir. Vilayet ile ilişkisi kesilerek, doğrudan merkeze bağlanan, genel ve yerel idare bakımından vilayete eşdeğer kılınan yönetim birimidir. Vilayetlerden daha küçük bölgelerdir.

c- Mülhak liva: Mutasarrıf tarafından yönetilir. Genel idare, jandarma ve yerel yönetim bakımından bir vilayete bağlı olarak yönetilen, ayrı bir tüzel kişiliği ve genel meclisi olmayan yönetim birimleridir.

livaları kurulmuştur. 26 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla ülkede 74 liva bulunmaktaydı. Bu durum günümüzdeki anlamıyla ülkedeki toplam il sayısıdır. Vilayetlerin sayısı artarken, sınırları küçülmüştür. Bu, mekânsal ölçek ve kademelenme bakımından eyalet (bölge) esası terk edilerek, il esası benimsenmiştir (Keskin , 2007).

Türkiye’de 29 Ekim 1923’te cumhuriyet yönetiminin ilan edilmesinden sonra ülke genelinde vilâyetlerin yapılarında çok ciddi düzenlemeler yapılmıştır. TBMM’nin 8 Mart 1924 tarihinde aldığı 82 sayılı kararla mülhak livaların bağlı oldukları vilayetlerle ilişkisi kesilmiş, bütün livalar müstakil hale getirilmiştir. İdari yapılanmada asıl köklü değişiklik 20 Nisan 1924’te kabul edilen Anayasa ile yapılmıştır. Bu anayasada Türkiye idari birim olarak vilayet, kaza, nahiyeye, kasaba ve köy olarak çeşitli birimlere bölünmüştür. 1924 yılında kabul edilen 85 Sayılı kararlar; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda çeşitli değişiklikler yapılmış, 1921 Anayasası ile var olan livalar, vilayet (il) statüsüne dönüştürülmüş ve cumhuriyet döneminde Türkiye 74 vilayet (il) ve 325 kazaya ayrılmıştır (Keskin , 2007). Bu karara göre; Bitlis vilayeti doğudan Van vilayeti ve Van Gölü, batıdan ve kuzeyden Muş, güneyden ise Siirt vilayetleriyle çevrilmiştir. Vilayetin yüzölçümü, yaklaşık 6,225 kilometre karedir. Bitlis vilayeti: Merkez, Ahlat, Hizan ve Mutki kazalarından oluşmuştur. Yine bu idari yapılanma içerisinde: merkez kazaya bağlı Tatvan, Norşin (Güroymak), Şetek (Sarıkönak); Hizan’a bağlı Uçum (Sürücüler) ve Hakif (Örenbaş), Mutki’ye bağlı Huyut (Kavakbaşı) ve Ahlat kazasına bağlı Misk (Burcukaya) nahiyelerinden müteşekkil bir yapı kazanmıştır (1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926). 30 Mayıs 1926 tarihli ve 877 sayılı kanun ile cumhuriyet tarihinin ilk geniş çaplı Teşkilatı Mülkiye kanunu yürürlüğe konmuştur. Böylece 11 vilayet lağvedilerek kaza haline getirilmiş ve vilayet sayısı 63’e indirilmiştir. Aynı kanunla 18 yeni ilçe kurulmuş, 17 kazanın idari olarak bağlı olduğu il değiştirilmiş ve 27 kaza ise nahiyeye dönüştürülmüştür (Başa, 2016). Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda il sayılarında azaltmaya gidilmesinin ve merkeziyetçi bir yapı kabul edilmesinin en büyük nedenleri asayiş sorunları ve mali sıkıntılardan kaynaklı yaşanan zorluklar yer almaktadır. Hem güvenlik ve ekonomik tedbirler kapsamında hem de nüfus azlığı ve kendi kendine yetememe nedeniyle 877 Sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu gereği Beyoğlu, Siverek, Genç, Ardahan, Ergani, Kozan, Muş, Gelibolu, Üsküdar, Dersim gibi vilayetler kaza durumuna düşürülmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, 2/25).

Bununla birlikte 1925 yılında Doğu bölgesinde meydana gelen “Şeyh Sait İsyanı” bölgenin yönetim açısından kaderini değiştirmiştir. Hükümet tarafından güvenlik nedeniyle Muş’un vilâyet statüsü kaldırılmış ve burası 1926 yılında Bitlis’e bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. Bu düzenlemeden dolayı Muş’a bağlı olan Bulanık, Malazgirt ve Varto ilçeleri de Bingöl sınırlarına dâhil edilmiştir (BCA, 30.18.1.1-2.18.1.). Buna göre 1926 yılında Muş, Ahlat, Hizan ve Mutki ilçe olarak Bitlis’e bağlanmıştır (Sertel, 2014). Bitlis’teki bu idari yapı 3 yıl devam etmiştir.

1929 yılında cumhuriyet yönetimi, idari düzenlemede merkeziyetçiliği kabul eden bir yapı ortaya koymuştur. Bu dönemde hükümet, merkeziyetçiliği artırmak ve doğu bölgelerindeki idari düzenlemeyi uygulamaya sokmak amacıyla 8 Nisan 1929 tarihinde yetmiş bir madde olarak hazırlanan 1426 numaralı Vilayet İdareleri Kanunu’nu meclisten geçirdi (Bayramoğlu, 2007: 28). Hükümetin merkeziyetçi anlayışı doğrultusunda 3 yıl boyunca Bitlis’e bağlı kalan Muş’un yeniden vilâyet olması için 6 Mart 1929 tarihinde bir kanun teklifi hazırlanmıştır (BCA, 30.18.1.1-2.18.1.). Başvekâletçe hazırlanan teklif 16 Mart 1929 tarihinde TBMM’ye gönderilirken gerekçeli raporda; “Umumi harpten evvel büyükçe bir kasaba olan Bitlis; gerek harp tahribatı ve ahalsinin üçte ikisinin hicreti dolayısıyla halen içtimaî ve iktisadî hayat sönük ve eski ehemmiyetini tamamen kaybetmiş bir haldedir. Kasaba, Bitlis deresiyle buna mülhak diğer dereciklerin uzunlukları boyunca dar ve sarp yamaçlar üzerinde serpinti halinde evlerden kurulmuş olup bir vilâyet merkezi olmaya her noktai nazardan gayri müsaittir. Gerek vaziyet ve gerek kazaları ile idarî, iktisadî temasları noktai nazardan pek aykırı ve vilâyet hududunun bir köşesinde bulunuşu vilâyet merkezinin daha müsait ve merkezî bir vaziyete naklini icap ettirmektedir. Bugünkü vilâyet merkezinin Diyarbekir-Van yolu üzerinde bulunmasından başka hiçbir kıymeti yoktur. Yapılmakta olan Diyarbekir- Kulp- Muş yolu Bitlis’in yol üzerinde bulunan faydasını epeyce tenkis etmiştir. Binaenaleyh vilâyet merkezinin idarî, iktisadî, askerî noktai nazardan mühim ve vasi bir mıntıkanın tam ortasında bulunan ve her türlü medenî inkişafa müsait olan Muş’a naklinde bir zaruret ve ihtiyaç-ı kat’i mevcuttur.” şeklinde ifadeler yer almıştır. (TBMM, Devre: 3, TBMM 247 Nolu Komisyon Raporu, 1 Haziran 1929)

1 Haziran 1929 tarihinde hazırlanan “Muş Vilayeti Teşkiline Dair Kanun” teklifi mecliste görüşülmüş ve yapılan görüşmeler sonucunda Muş, 2 Haziran 1929 tarih ve 1509 sayılı kanunla Bitlis’ten ayrılarak yeniden vilayet haline getirilmiştir. Aynı kanunla Bitlis vilayeti kaldırılarak kazaya tahvil edilmiş ve yeni vilayet haline getirilen Muş vilayetine kaza olarak bağlanmıştır⁴. Söz konusu kanunla Muş vilayetine Varto, Bulanık, Malazgirt, Mutki kazaları ve Elaziz vilayetinden irtibatı kesilen Çapakçur ve Genç ile Siirt vilayetinden irtibatı kesilen Sasun kazaları bağlanmıştır. Ahlat kazası ve Tatvan (Kotum)

⁴ Bu idari değişim Vilayet İdareleri Kanunu’na paralel olarak I. Umumi Müfettişlik Valisi İbrahim Tali Bey’in önerisi üzerine yapılmıştır. Bu idari değişikliğin nedenleri arasında bölgede yaşanan Ağrı İsyanı, Mutki ve Resul isyanları yer almaktadır. Çünkü bu isyanların oluşum ve gelişim aşamasında isyan çevrelerinin Bitlis vilayetine yakınlığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle I. Umumi Müfettişliği, tedbir amaçlı olarak isyanların önüne geçmek ve bölgede bulunan ordu komutanlıklarını birbirine yakınlaştırmak için böyle bir düzenlemeye gitmiştir.

nahiyesi de Bitlis'ten alınarak Van vilayetine bağlanmıştır. Hizan kazası birinci sınıf nahiye haline ifrağ (dönüştürme) olunarak Bitlis kazasına bağlanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 3/12; Resmî Gazete, 11 Haziran 1929, Kanun No: 1213, s.7518). Bitlis vilayeti ilçe statüsüne tahvil edildikten sonra ilçeye ilk kaymakam olarak Sıtkı Bey tayin edilmiştir (Resmî Gazete, 5 Ekim 1929, Sayı: 1311, s. 8536; BCA, 30.11.1.0-50.27.5, 23 Eylül 1929). Akabinde ise Bitlis Kaymakamlığına Yahya Ömer Bey atanmış, 1930- 1936 yılları arasında görev yapmıştır (Resmî Gazete, 1 Ekim 1932, Sayı: 2214, s.1899). Bitlis'in Muş iline bağlanması, Bitlis halkı için yönetim açısından birçok zorluklara ve memnuniyetsizliklere yol açmıştır.

İsmet İnönü'nün 1935 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni gezdikten sonra hazırlamış olduğu rapor, doğuda yapılan idari düzenlemelerin anlaşılması açısından kayda değerdir. İnönü, raporunda belediyeler ve idari düzenlemelerle ilgili olarak önemli noktalara değinmiştir. Dâhiliye Nezareti, İsmet İnönü ve I. Umum Müfettişi Abidin Özmen'in hazırlamış oldukları raporları dikkate alarak bazı yerel düzenlemelerin yapılması kararını almıştır. Hem doğu bölgelerindeki asayiş olayları hem de batı bölgelerindeki bazı yönetsel sorunları gidermek amacıyla yapılan bu değişiklikler ile ilgili Mustafa Kemal Paşa da şu beyanda bulunmuştur: "İç idare teşkilatını yurdun doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız, yeniden iki umumi müfettişlik ve yeniden bazı vilayetlerin kurulması da lüzumlu görülmektedir." Bunun üzerine 25.12.1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasayla Çoruh, Hakkâri, Bitlis, Bingöl ve Tunceli illeri kurulmuştur (Resmî Gazete, 4 Ocak 1936, Sayı: 5903, s.2896).

1929-1936 yılları arasında Muş'a bağlı bir ilçe olarak yönetilen Bitlis'in idari yapısı 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı kanun ile değişmiştir. Bu kanun 4 Ocak 1936 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir ve bu kanuna göre Bitlis yeniden vilayet olmuştur. Kanunla, 5 yeni vilayet, 9 yeni kaza kurulmuştur. Kanunun birinci maddesine göre kurulan 9 yeni kazadan ikisi de Bitlis vilayetine bağlı Hizan ve Tatvan'dır (Kotum). Bitlis vilayeti; Bitlis Merkez, Mutki, Hizan ile Van vilâyetinden alınan Ahlat kazaları ve Tatvan nahiyesinin ilçeye tahvil edilmesi ile oluşturulmuştur. (Aydın, 2019). Bu kanunla Bitlis ili sınırları içinde Hizan ve Tatvan adları ile yeni ilçelerin kurulması kabul edilmiştir. Bitlis ili ve ilçeleri içerisinde idari bağlamda birçok küçük çaplı değişiklikler yapılmıştır. Bazı ilçelerde yeni nahiyeler kurulmuş ve bunlara yeni köyler bağlanmış, bazı köyler ve nahiyeler farklı ilçelerin sınırları içerisinde alınmıştır. Bitlis ilinde yıllar içerisinde yapılan idari taksimat sonucu bazı yerleşim birimlerinin sınırlarında daralma olurken bazılarında ise genişleme meydana gelmiştir. Bitlis'in il olarak idari yapısı günümüze kadar devam etmiştir.

Atatürk döneminde Bitlis'te birçok Vali görev yapmıştır. Bu valiler merkezi yönetimin belirlemiş olduğu politikalara göre değiştirilmiş ve hükümetin icraatlarını vilayette daha etkin uygulayabilecek valilere görev vermeye özen gösterilmiştir. Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün vefatına kadar olan sürede Bitlis'te sekiz vali görev yapmıştır (Mücellidoğlu, 1968-69). Cumhuriyet ilan edildiğinde 1923 yılında görevde bulunan Zihni Bey 1924'te görevden alınmış ve yerine Kazım Dirik atanmıştır (BCA, 30.18.1.1.-10.36.13). Kazım Dirik İzmir valiliğine atanınca (BCA, 30.10.0.-125.896.9), yerine Fahri Bey getirilmiş (BCA, 30.18.1.1.-20.53.18) ve bir süre sonra Fahri Bey istifa edince yerine Zeynel Abidin Bey (13 Ekim 1927) gelmiştir. 1929 yılında Bitlis ilçeye tahvil edilince ilk olarak 23 Eylül 1929 tarihinde Muş Kaymakamı Sıtkı Bey Bitlis Kaymakamlığı'na atanmıştır. Daha sonra Yahya Ömer Bey 1930- 1936 yılları arasında Bitlis Kaymakamı olarak görev yapmıştır. 1936 yılında tekrar vilayet olan Bitlis'e Hasan Fehmi Süerden (26 Nisan 1936) vali olarak atanmış, 1938 yılında onun yerine Rifat Şahinbaş (09 Haziran 1938) getirilmiştir. Daha sonra sırayla; Sedat Aziz Erim (24 Aralık 1939) ve Hulusi Devrimer (12 Şubat 1940) valilik görevini ifa etmişlerdir (Bitlis İl Yıllığı, 1967).

İdari anlamda önemli bir gelişme de 1930 yılında kabul edilen 1580 Sayılı Belediye Kanunu'dur. Cumhuriyetin ilanından sonra önemli bir idari yapı konumuna gelen belediyelerde cumhuriyet yönetiminin istediği kişilerin başkanlığa seçilmesi rejim açısından önem arz ediyordu. Var olan sistemle istenilen kadroları belediye yönetiminde göremeyen hükümet, bunun için 1930 yılında Belediye Kanunu çıkarmıştır. Teorikte belediye seçimlerinin yapılacağı ve bazı belediyelerin kurulacağı ifade edilirken, bazı belediye başkanlıklarına ise atama usulünün kullanılacağı belirtiliyordu. Bu kanun kapsamında Anadolu vilâyetlerinde bazı il ve ilçe belediye başkanlıkları valiliklerin uhdesine bırakılmıştır (İlyas, 2016). Dâhiliye Vekâleti, belediyeler yasasına uygun olarak 11 Kasım 1930 tarihinde valiliklere gönderdiği yazıda, belediye başkanlıkları için atanacak kişilerin özelliklerini içeren mütalaalar istenmiştir (BCA, 30.10.0.0-82.536.25-31). Valiliklerce önerilen isimler Dâhiliye Vekâleti tarafından tetkik edildikten sonra, Belediyeler Kanunu'na göre Başbakanlık kararnamesi ile atamalara başlanmıştır (BCA, 30.11.1.0-59.35.2). Yapılan atamalarda bu kişilerin CHP'li olması ve cumhuriyet değerlerini benimsemiş bir karaktere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca atanacak kişilerin hem valiyle hem de I. Umum Müfettişi ile uyumlu bir şekilde iş birliği yapmasına da dikkat edilmiştir. Devlet-parti bütünleşmesinin sonucu olarak valilerin CHP İl Başkanlığı ve belediye başkanlığı ile kaymakamların CHP Merkez İlçe Başkanlığı görevlerini bir arada yürütmesi olmuştur. Bu amaçla İçişleri Bakanlığı yukarıda adı zikredilen 1580 Sayılı Belediyeler Kanunu'na binaen vilayetlerin belediye başkanlıklarına atamalar yapmıştır. Tek Parti döneminde yerel seçimler genellikle valilerin gözetiminde gerçekleşmiştir. Valilerin gönderdiği listeler, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuştur. Sunulan bu listeler Mustafa Kemal Atatürk'ün onayından sonra kabul

edilerek yürürlüğe konmuştur (İlyas, 2016). Bu kanun kabul edildikten sonra Bitlis ve kazalarında atama usulü olarak Belediye Başkanlığı sistemi uygulanmıştır.

2. Nüfus

Osmanlı Devleti 1831'den itibaren genel nüfus sayımı yapmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren farklı gruplar ve niteliklerle Bitlis'in nüfusu da sayılarak veriler elde edilmiştir. Yapılan sayımlarda elde edilen sonuçlar ayrıntılı bir şekilde salnamelere kaydedilmiştir. Bu kayıtlar sayesinde Bitlis'te yaşayan Müslim ve gayrimüslim nüfus oranları bilinmektedir. Bitlis bulunduğu coğrafi konum ve merkez olması hasebiyle yoğun bir nüfusa sahipti. XIX. yüzyılın sonlarında nüfusu sürekli artış gösteren vilayetin, 1900'lü yıllarda da nüfusu artmaya devam etmiştir. 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bitlis'in nüfusu; 309.699 Müslüman, 114.704 Ermeni ve 12.776 diğer gayrimüslimler olmak üzere toplam 437.179 kişiydi (Karpat, Osmanlı Nüfusu, 2003).

Birinci Dünya Savaşı Bitlis'te büyük bir nüfus kaybına neden olmuştur. Rusların şehri işgal etmesiyle birlikte binlerce Müslüman, Rus askerleri ve Ermeni çeteleri tarafından katledilmiştir. Rus işgalinden kaçan binlerce Müslüman mülteci ise yollarda çeşitli nedenlerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Bitlis Vali Vekili Memduh Bey'in 2 Temmuz 1916 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, vilayet halkından tahminen 140.000 (yüz kırk bin) ile 160.000 (yüz altmış bin) nispetinde nüfusun iç bölgelere iltica edebildiği bilgisi verilmiştir (BOA, DH. ŞFR., K.524, G.83.). Güvenli bölgelere göç eden mültecilerin çoğu bir daha memleketlerine geri dönememiştir. Ayrıca 1915 yılında çıkarılan ve Ermenilerin geçici olarak başka yerlere gönderilmesini içeren kanun ile binlerce Ermeni, savaş alanı dışında iskân edilmek için diğer vilayetlere sevk edilmiştir. İşgalden önce Bitlis Vilayeti'nde yaşayan Müslüman nüfusu 309.669 kişiydi (Karpat, Osmanlı Nüfusu, 2003). Bitlis merkez kazasının Müslüman nüfusu ise savaştan önce 38.701 kişiyken, savaştan sonra katliamlar ve göçler sonucunda bu sayı 4.000 kişiye düşmüştü. Osmanlı Arşiv Belgelerindeki resmi kayıtlara göre 1915-1916 yılları arasında Ermeniler ve Ruslar tarafından Bitlis vilayetinde toplam 68.188 Müslüman katledilmiştir (BOA, DH. ŞFR., K. 617, G. 37.). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra nüfus miktarını tespit etmek için Sadaret vilayetlerden bilgi istemiştir. Vali Mazhar Bey tarafından Şubat 1919 tarihinde gönderilen telgraflardan elde edilen bilgiye göre; Bitlis merkez kazasının nüfusu 4.000 olarak belirtilmiştir (BOA, DH. SN-THR, K. 82, G. 55, No: 19-23.). Savaş zamanında Bitlis'ten göç eden mültecilerin bir kısmının memleketlerine dönmelerine rağmen Bitlis, bir daha eski nüfus oranını yakalayamamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancılar tarafından hazırlanan raporlarda da Bitlis'te Birinci Dünya Savaşı nedeniyle nüfusun oldukça azaldığı belirtiliyordu. Mesela İngiliz Maslahatgüzarı Edmons'un İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson'a sunduğu 21 Mayıs 1930 tarihli raporda Bitlis hakkında şu ifadeler yer verilmişti: "Bitlis'te insan, yok denecek kadar az. Eski Ermeni köylerinin etrafında bakımsızlığa terk edilmiş evler ve karayolunun geçtiği Bitlis vadisinde kilometrelerce terk edilmiş meyve bahçeleri. Bitlis'in kendisi de felaket bir manzara, bütün vadi boyunca birbiri ardına yıkıntı hâline gelmiş evler uzanıyor. Ana cadde kenarında oturulabilecek halde kalmış sadece birkaç ev var. Bir zamanlar 40 bin kişinin yaşadığı kent, şimdi nüfusu beş bini geçmeyen bir köy durumunda. Rus işgali ve Ermenilerin de yakıp yıkarak terk etmeleri yüzünden Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce az da olsa dışarıya mal satmasına rağmen bugün ne ile geçindiği dahi belli olmayan, nüfusu azalmış, terk edilmiş bir yıkıntı gibi" (Koca, 1998).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. 1927 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişidir. Bu nüfusun %24.20'si şehirlerde, %75.80'i ise kırsalda yaşamaktadır. 1927 nüfus sayımına göre Bitlis'in nüfusu (Bitlis, Ahlat, Hizan ve Mutki nüfusu) toplam 47.047 kişidir. Bunların 25.223 kişi erkek, 21.824 kişi ise kadındır. Bitlis'te 46.770 Müslüman, 275 Ermeni, 1 Hıristiyan ve 1 Yahudi yaşıyordu. Bu nüfusun ilçelere göre dağılımı ise şöyledir: 19.755 kişi Bitlis Merkez⁵, 7.959 kişi Ahlat, 8.408 kişi Hizan ve 10.925 kişi ise Mutki'de yaşamaktaydı (Sertel, 2014).

Bitlis 1935 yılında Muş'a bağlı bir ilçeydi. 1935 genel nüfus sayımı verilerine göre ise Bitlis'in merkez ilçe nüfusu şehirde yaşayanlar: erkek 5.858, kadın 4.264 toplam 10.122 kişi; köyde yaşayanlar: erkek 10.661, kadın 10.586 toplam 21.247 kişi, köylerle beraber Bitlis merkez ilçenin toplam nüfusu 31.369 kişidir. Bitlis merkez ilçede yaşayan şehirli nüfusu 1927 yılından 1935 yılına kadar aradan 8 yıl geçmesine rağmen sadece 1.172 kişi artmıştır (Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 Ekim 1935, Türkiye Genel Nüfus, 1935). Nüfusun aradan geçen 8 yıla rağmen bu kadar az artmasının sebebi, bu dönemde Bitlis'te genç nüfus sayısı çok az olduğu için artış oranının düşük olması ve isyanlar sonucunda birçok kişinin zorunlu göçe tabi tutulmasıdır.

Bitlis 1936 yılında tekrar il statüsüne kavuşmuş, bazı ilçe ve nahiyeler bağlanarak idari yönden büyümüştür. Bu nedenle 1940 yılı genel nüfus sayımında Bitlis ilinin nüfusu artış göstermektedir. 1940 yılında Bitlis merkez ilçede yaşayan toplam

⁵ Bu nüfus miktarı sadece şehir merkezinde yaşayan kişi sayısı olmayıp, Bitlis merkez kazasına bağlı tüm nahiye ve köyleri de kapsamaktadır. Bu nüfusun çoğu kırsalda ikamet etmekteydi.

erkek nüfusu 10.037, kadın 7.077 ve toplam 17.114 kişidir. Merkez ilçede nüfusun 12.002 kişisi şehir merkezinde, 5.112 kişi ise merkeze bağlı köylerde yaşamaktaydı. Bitlis'in merkez ilçe ve köylerinde yaşayan kişi sayısı; 26.014 erkek ve 25.697 kadın olmak üzere toplam nüfus 51.711'dir. İl genelinde erkek nüfusu 36.051 ve kadın 32.774 olmak üzere yekûn 68.825'dir. Yüzölçümü 5.482 km olup nüfus yoğunluğu ise 13 kişidir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, 1941).

Atatürk döneminde Bitlis'in nüfusunu etkileyen önemli bir husus da ülkede uygulanan iskân faaliyetleriydi. Bölgede asayiş sağlamaya ve yeni kurulan ulus devlete uygun bir kültürel toplum oluşturmak için bazı bölgelerden Türk Kökenli aileler Bitlis'e getirilip yerleştirilmiş ve bunlara devlet tarafından önemli oranda yardımlar yapılmıştır. Bunan yanında bölgede yaşayan göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi ve sorun çıkaran aşiretlerin ülkenin farklı bölgelerine zorunlu göç ve iskân ettirilmesi yoluna gidilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında vatandaşların ülke içinde zorunlu olarak yer değiştirmesine yönelik politikalar, ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu'daki nüfusa uygulanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iskân politikasının Kürt bölgelerindeki temel hedefi, mütecanis⁶ bir toplum yaratmak, asayiş sağlamaya, bölgede Türklüğü hâkim kılmak ve en nihayetinde Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın deyişiyle "milleti devlete kalben bağlamak" idi. Cumhuriyet yöneticileri, ulus devlet inşa edebilmek için ülke içinde ve özellikle Doğu bölgesinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla iskân politikasına büyük önem veriyordu (Çağlayan, 2015).

1925 yılında yaşanan Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra hükümet çeşitli tedbirler almıştır. 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanunu (Resmî Gazete, 1 Temmuz 1926, Sayı: 409) ve bunun devamı olan 14 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu (Resmî Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733) Türkiye'deki iskân ve göçün temelini oluşturmuştur. Bu iki kanun, göç ve yerleşme politikalarının temel ilkelerini belirlemekle birlikte esas gayesi ülkedeki ulus inşa sürecine ivme kazandırmaktı. Buradan hareketle 1934 yılında çıkarılan iskân kanununun başlıca iki temel hedefinin olduğunu söylemek mümkündür: Birincisi, Anadolu'da Türk kültürüne bağlı muhacir iskân ederek Türk nüfusunu yoğunlaştırmak ve Türk kültürünü kuvvetlendirmektir. İkincisi ise siyasal, sosyal, iktisadi ve askeri faktörlere bağlı olarak nüfusun dağılımını gerçekleştirmektir. 1934 yılında İskân Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde esaslı iskân faaliyetlerine girildi. Bu kanuna göre Bitlis vilayetinin merkez ve tüm kazaları da iskân mahali olarak belirlenmiştir (Çağlayan, 2015). Bu politika doğrultusunda 1921- 1936 yılları arasında ülke dışından ve içinden Bitlis'e toplam 3.962 kişi getirilerek yerleştirilmiştir. İskân edilen bu ailelere burada kalıcı şekilde yerleşmeleri için önemli miktarda arazi verilmiş, konut inşa edilmiş ve nakdi yardım verilmiştir (Koca, 1998).

Bitlis'te yaşanan ayaklanma ve asayiş olayları da nüfusun başka bölgelere zorunlu göç ettirilmesine ve iskân edilmesine sebep olmuş, bu durum zaten az olan ilin nüfusunun daha da azalmasına yol açmıştır. Bu isyanların başında Mutki ayaklanması gelmektedir. İlk Mutki Ayaklanması 26 Mayıs-25 Ağustos 1927 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu ayaklanma sonucunda binlerce kişi başka bölgelere göç ettirilmiştir. Mutki ayaklanması daha sonraki yıllarda da küçük çaplı şekilde bazı yerlerde belirmiş ve bu ayaklanmaların akabinde isyana katılan ve destek veren aşiretler peyderpey zorunlu göçe tabi olmuştur (Gök, 2005). Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Bitlis'i eski mamur haline kavuşturmak, ilin nüfusunu artırmak ve iktisadi açıdan gelişimini canlandırmak amacıyla birçok planlama ve çalışma yapılmasına rağmen istenilen sonuca ulaşılamamıştır.

3. Sosyal ve Ekonomik Yaşam

3.1. Eğitim

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan büyük yıkımdan sonra Millî Mücadele dönemi de işgaller ve savaşlarla geçmişti. Bu nedenle cumhuriyet ilan edildikten sonra da ülkede eğitim alanında büyük zorluklar yaşanmıştır. Ülkede eğitim öğretim faaliyetlerini canlandırmak ve mektepler açmak için yoğun bir çaba içerisine girilse de mevcut ekonomik sıkıntılar ve eğitimli insan sayısındaki eksiklik istenilen seviyeyi yakalamaya engel teşkil etmiştir. Cumhuriyet döneminde ülkenin bayındır hale getirilmesi, sanayi, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere her alanda gelişme sağlanması için yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Cumhuriyetin ilk on yılında eğitimin her kademesinde düzenlemeye gidilmiş ve mümkün olduğu kadar daha fazla kişinin eğitim alması amacıyla eğitim seferberlikleri başlatılmıştı. Ancak bu dönemdeki bütün faaliyetlere rağmen istenilen eğitim seviyesine ulaşılamamıştı. Bunun yanında Doğu Anadolu ve diğer bölgeler için hazırlanan raporlarda da eğitim konusu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu dönemde eğitim, ülkede dil ve kültür birliğinin sağlanmasının yanında ülkenin birlik ve bütünlüğünün korunmasının temel vasıtası olarak görülmüştü (Kardaş, Eğitim, 2017).

Cumhuriyet'in ilk yılında ülkede, ilk, orta ve lise düzeyinde ne kadar okul, öğrenci ve öğretmen bulunduğu ilişkin kesin

⁶ Birbirleriyle her bakımdan anlaşılan, uyuşan, bağdaşık ve uyumlu bir toplum.

ve güvenilir sayılar mevcut değildir (Sakaoğlu, 1993:14; İnan, 1983:55). Birinci Dünya Savaşı'nda önce birçok resmi ve özel eğitim kurumu bulunan Bitlis'te, Millî Mücadele döneminde ve cumhuriyet ilan edildiğinde mektep bulunmuyordu. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in TBMM'de 9 Aralık 1920 tarihinde yaptığı konuşmada; "Vilâyet-ı Şarkiye'nin, Bitlis ve Van vilâyetlerinde bugün mektep namına bir şey yoktur." diyerek Bitlis'in durumunu açık bir şekilde belirtmiş ve bunların göz önünde bulundurulmasını istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1/6, s. 281).

1924-1926 yılları arasında Bitlis Valisi Kazım Dirik tarafından il genelinde ilköğretim alanında geniş çaplı bir çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda il merkezinde 6 dershaneli "Numune İlkokulu (Kazım Paşa İlkokulu) ile bir "Kız İlkokulu (Gazi Paşa İlkokulu)" eğitim öğretime açılmıştır. Ayrıca bu dönemde devlet eliyle her mahallede bir ilkokul olmak üzere il merkezinde 5, Adilcevaz, Ahlat, Mutki ve Hizan ilçe merkezlerinde birer, Tatvan'da 1 ve Bitlis, Adilcevaz ve Ahlat'ın bazı köylerinde de birer olmak üzere yaklaşık 14 ilkokul açılmıştır. Böylece bu dönemde Bitlis'te ilkokul bazındaki eğitim kurumları yaygınlaştırılarak ihtiyaca cevap verilmeye çalışılmıştır (Tunç, 2019). Ayrıca Sultan II. Abdülhamit zamanında açılmış olan Sultani Mektebi binası, 1926 da Ortaokul binası olarak hizmete açılmıştır (Kardaş, Eğitim, 2017). Cumhuriyetin ilk üç yılında Bitlis ve diğer doğu vilâyetlerindeki okul, öğretmen ve öğrenci sayıları oldukça düşüktü. Bunda savaşlar nedeniyle tahrip olan memleketin yaşadığı ekonomik sıkıntı, yetişmiş öğretmenlerin bulunmayışı ve bölgenin ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ile merkezden uzak olması etkili olmuştu. 1927 yılı verilerine göre Bitlis'te okuryazar nüfus genel nüfusun ancak %1,94'ü oranındaydı. Bu oran ülke ortalamasının çok altındaydı. Bitlis'te nüfusun %98,06'sı okuryazar değildi (Sertel, 2014).

Bitlis'te 1925-1926 yıllarında 8 ilkokul ve toplam 199 öğrenci, 1 ortaokul ve bu okulda ise 85 öğrenci olmak üzere toplam 284 öğrenci eğitim öğretim görmekteydi. Bu öğrencilerin haricinde 54 yetimhane öğrencisi bulunmaktaydı. 1927-1928 yıllarında ise 2'si yatılı olmak üzere 20 ilkokul ve burada okuyan 635 ilkokul öğrencisi, 1 ortaokul ve burada 109 öğrenci eğitim öğretim görmekteydi (1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926). Cumhuriyet döneminde Bitlis'te lise yoktu. Bu dönemde ortaokulu bitiren başarılı öğrenciler lise için Erzurum'a gönderilmekteydi. Açılan ilk ve ortaokullarla bölge eğitiminin geliştirilmesi ve okuma-yazma oranının yükseltilmesine çalışılmıştı. Ancak bu dönemdeki bütün çalışmalara rağmen Bitlis'te okuma yazma oranı yüzde 5'in altında kalmıştır (Kardaş, Eğitim, 2017).

1929 yılında Bitlis'in ilçeye dönüştürülüp Muş iline bağlanması birçok açıdan olduğu gibi eğitim öğretim yatırımlarını da olumsuz etkilemiştir. Bitlis'in 1929'da kaza haline getirilerek Muş'a bağlanmasından sonra buradaki ortaokulun da Muş'a nakledilmesi söz konusu olmuştu. Bunun üzerine Bitlis'in ileri gelenlerinden Eski Mebus Sadullah Bey, Müftü Abdülbaki Bey ve Belediye Reisi Arif Bey tarafından 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya, "Ankara Büyük Halaskâr Hazretleri'ne" başlıklı bir telgraf gönderilmişti. Telgrafta; "Altmış seneden beri vilâyet merkezi olan ve kaza haline getirilen ve senelerdir muallim mekteplerini barındıran Bitlis'in sahip olduğu orta mektebin kaldırılmaması" talep edilmişti (BCA, 30.10.0.0-178.226.7). Bu telgrafın Başvekâlet tarafından Maarif Vekâleti'ne sorulması üzerine, Maarif Vekili, 11 Kasım 1931'de; Bitlis Ortaokulu'nun Muş'a naklinin mümkün olmadığı ancak bir sonraki ders yılında Muş'a ayrıca bir ortaokul açılacağını bildirmişti. Böylece Bitlis Ortaokulu'nun Muş'a taşınmasından vazgeçilmişti (BCA, 30.10.0.0-178.226.7).

Hükümet ve resmî kurumlar bu dönemde ilköğretim meselesi üzerinde önemle durmuştur. Okul çağına gelen çocuklarını okula göndermeyen aileler resmi makamlar tarafından ikaz edilmekteydi. 1929- 1936 yılları arasında Bitlis Ahlat'ta iki, Tatvan, Adilcevaz, Hizan ve Mutki de birer ilkokul varlığını devam ettirmiştir. Bu okullarda 5-6 öğretmen ile yaklaşık 300 öğrenciyi eğitim verilmiştir. 1934-1935 yılında Bitlis'te bulunan ortaokulda 120 öğrenci eğitim görmekteydi. 1936 yılında Bitlis'in yeniden il yapılmasıyla birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da bir yenileşme hareketi başlamıştır. Gerçekleştirilen planlı ve sistemli çalışma sonrasında Bitlis'te 1936 yılında 11 ilkokulda 522 erkek 91 kız olmak üzere 613 öğrenci eğitim görmüştü. 1938 yılında Bitlis'te 1 ortaokul olup bu okulda 8 öğretmen görev yapmaktaydı ve 170 öğrenci eğitim görüyordu (Tunç, 2019). 1938 yılında Simek Bucağı'nda yeni bir okul yapımı planlanmış ayrıca Tatvan'da bulunan okulun yatılı hale getirilmesine karar verilmiştir. 1939-1940 yıllarında Bitlis'te 12 okul (1 ortaokul, 11 ilkokul), 27 öğretmen, 954 öğrenci eğitim ve öğretimde yer almıştır (Kardaş, Cumhuriyet Dönemi, 2012). Özellikle sistemli ve planlı bir çalışma ile Bitlis'in yeniden il olması eğitime olumlu yansımışsa da bu olumlu gelişme, il genelindeki okul ve öğretmen sayılarına 1945 yılına kadar çok fazla bir değişiklik getirmemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkeyi her alanda kalkındırmak ve mamur hale getirmek için büyük çaba harcanmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı adeta ülkede okumuş insan bırakmamış, eğitilmiş ve okuryazar binlerce kişi cephe şehit düşmüştü. Bu yüzden ülkede eğitim seviyesi çok düşüktü ve nüfusun okur yazar oranı %10'un altındaydı. Atatürk'ün en çok üzerinde durduğu konuların başında eğitim gelmekteydi. Bu nedenle Atatürk ve cumhuriyet hükümetleri bütün olumsuzluklara rağmen eğitim seviyesini istenilen düzeye erdirmek amacıyla başlattığı mücadeleyi sürdürmüştü. Bu bakımdan ele alınması gereken önemli bir husus millî eğitim bütçesinin arttırılması olmuştu. Buna rağmen Bitlis hem eğitime ayrılan bütçe hem de kadrolu öğretmen konusunda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Atatürk ve cumhuriyet yöneticileri, eğitim

öğretim faaliyetlerinde ülkeyi istenilen seviyeye getirmek için birçok koldan çalışmalara girişilmiştir. Bu faaliyetlerden biri de 1 Kasım 1928'de kabul edilen Latin Harflerini öğretmek amacıyla Halk Dershaneleri, "Millet Mektepleri" adı altında 1 Ocak 1929'da itibaren faaliyete geçirilen eğitim kurumlarıdır. Millet Mektepleri ile bütün ülkede eğitim alanında samimi, coşkulu ve verimli bir seferberlik başlatılmıştı. Vilâyetler bu seferberliğe destek olmak amacıyla kendi bütçelerinden Millet Mekteplerine ödenek ayırmaya başlamıştı (Obuz, 2017). 28 Ocak 1929'da her yıl Bitlis bütçesinden Halk Dershaneleri'ne bir miktar para aktarılmıştır (BCA, 30.11.1.0.-45.44.19). 1931 yılında Bitlis Millet Mektebi'ne düzenli bir şekilde devam edenlerin sayısı 70'in üstündeydi (Kardaş, Eğitim, 2017).

3.2. Sağlık

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hâle düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Bu yüzden cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet sağlık politikalarını çok geniş bir yelpazede ele alıp çalışma yapmak zorunda kalmıştır. Hazırladığı sağlık politikalarını uygulamakta da birçok sebepten dolayı zorlanmıştır. Hükümet bu dönemde sağlık personeli açığını kapatmak, sağlık personeli sayısını artırmak ve salgın hastalıklarla mücadele etmeyi kendine temel politika olarak belirlemişti (TBMM, Zabıt Ceridesi. 1/1, s. 241). Cumhuriyet ilan edildiği tarihte Bitlis'te İdare-i Hususiye'ye (Özel İdare) ait olmak üzere 15 yataklı bir hastane bulunmaktaydı. Bu hastanenin yatak sayısı Sıhhiye Vekâletinin göndermiş olduğu ödenekle 1925 yılında 25'e çıkarılmıştır. Ayrıca Bitlis Merkez ve Ahlat kazasında bulunan iki dispanser de halkın sağlık hizmetlerini karşılamaktaydı (1926-1927 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi,, 1928).

Ülkenin birçok bölgesinde farklı salgın hastalıklar görülmekle birlikte doğu vilâyetlerini en çok etkileyen sıtma hastalığıydı. Doğuda sosyal bir felâket haline gelen sıtma ile mücadele etmek amacıyla 1923'te gezici hekimler görevlendirilmişti. 1924'te sıtma salgını, felaket boyutuna ulaşmış ve hemen hemen herkesi etkilemişti. Bu durumda şehirlerde okullar hastane gibi kullanılmak durumunda kalmıştı. Bu felaket üzerine harekete geçen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Karasu bataklıkları yüzünden yayılan sıtma, Muş ve Bitlis'in 50 kadar köyünü tehdit etmekteydi (Kardaş A. , Sağlık, 2019). Bu bataklığın kurutulması için yoğun çalışmalar başlatılmıştı. Sıhhiye Vekâlet'inden alınan ödenek ve Bitlis Belediyesi'nin sağladığı imkânlarla bataklığın dörtte üçü kurutulmuştur. Ayrıca 1925'te 25 yataklı Bitlis Memleket Hastanesi ile Bitlis Merkez ve Ahlat kazasında bulunan iki dispanserin ihtiyaçları karşılanarak hastaların tedavi edilmesi ve halkın sağlığını koruyup salgının yayılmasını önlemek amacıyla daha donanımlı bir hale getirilmiştir (1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926).

Bitlis'in 1929 yılında kazaya dönüştürülmesiyle eğitimde yaşanan ortaokulun nakil edilmesi krizi sağlıkta da yaşanmıştır. 1 Haziran 1929'da Bitlis kaza olarak Muş'a bağlanınca, Muş halkı Bitlis merkezinde bulunan Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmesini talep etmişti (BCA, 30.10.0.0-66.441.1). Bitlis Devlet Hastanesi'nin Muş'a nakledilmeyeceği hususunda Bitlis Valiliği tarafından açıklama yapılmasına rağmen Bitlisliler telgraflarla yüksek makamlara müracaatta bulunarak, bu keyfiyetin durdurulmasını talep etmiştir. Eski Mebus Sadullah Bey, Belediye Reisi Arif Bey, Ticaret Reisi Nusret Bey ve Müftü Abdülbaki Bey, 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmemesini istemişlerdi. Bunun üzerine mesele Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne iletilmiş ve vekâlet de Memleket Hastanesi'nin Bitlis'te kalması ve Muş için ayrıca bir hastane yapılmasını kararlaştırmıştı (BCA, 30.10.0.0-178.226.7).

3.3. Ulaşım

Ulaştırma faaliyetleri bir ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan gelişmişlik seviyesini gösteren parametrelerden biridir. Gelişmiş bir ulaştırma sistemi günlük yaşamın gereği olduğu gibi, üretimden tüketime kadar tüm ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde etkilemektedir (Çolak, 2013). Cumhuriyet döneminde ulaşımı geliştirmek amacıyla birçok çalışma yapılmış ve ülkeyi birbirine bağlayacak yollar açmaya gayret edilmiştir. Özellikle bölgeleri demiryolu ağı ile bağlamak ve karayolu açarak iller arası ulaşımı sağlamak temel hedefler arasındaydı.

Cumhuriyet döneminde Bitlis de ülkenin diğer illerinde olduğu gibi ulaşımında büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Yollar çok bakımsız ve harap olmuş durumdaydı. Demiryolunun bulunmadığı Bitlis'te, Van gölünde bile taşımacılık durma noktasına gelmişti. Karayolları ise hem savaşlarda yaşanan tahribat hem de bakımsızlıktan dolayı büyük oranda bozulmuş ve kullanılamaz duruma gelmişti. Bu nedenle ilçelere ve köylere ulaşım sağlamak zorluklar yaşanıyordu. Ayrıca Bitlis'in sahip olduğu iklim şartları ve dağlık yeryüzü yapısı ulaşımı aşırı derecede zorlaştıran önemli faktörlerin başında gelmekteydi. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Paşanın talimatıyla ülkede ulaşım konusunda özellikle demiryolu ve karayolunun geliştirilmesi için büyük bir atılım başlatılmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti'nin ülkedeki ulaşım işlerine önem vermesi, vilâyet temsilcilerini harekete geçirmiştir. 1 Aralık 1923'te Bitlis Mebusu Resul Bey, TBMM Başkanlığı'na bir tezkere sunarak (TBMM Zabıt Ceridesi. 2/4, s. 5) Birinci Dünya Savaşı

sırasında Ruslar tarafından tahrip edilen Pabşin ve Alemdar köprülerinin tamir edilmesini istemişti. Bu köprüler tahrip edildiğinden, Bitlis-Muş, Bitlis-Diyarbakır ve Bitlis-Siirt yollarında ulaşım faaliyetleri durmuş ve Bitlis'in diğer vilâyetlerle irtibatı kesilmişti. Bu nedenle Resul Bey, söz konusu köprülerin tamir ve yapımları için Nafia Vekâleti'nin görevlendirilmesini istemişti (BCA, 30.10.0.0-6.33.16). Resul Bey ayrıca Muş-Erzurum yolu istikametinde Murat Nehri üzerinde bulunan ve Ruslar tarafından tahrip edilen köprülerin tamir ve yapımı konusunda 15 Aralık 1923'te TBMM'ye bir tezkere daha vermişti (BCA, 30.10.0.0-6.33.16). Bu başvurular üzerine harekete geçen yetkililer Bitlis-Destumi arasındaki yolu tamir etmiş ve otomobil geçişlerine uygun hale getirmişti. Ancak yıl içinde şiddetli yağmurlardan doğan seller bu yolu tahrip ettiğinden 1924'te yeniden yapılarak Bitlis-Diyarbakır ulaşımı sağlanmıştı. Bitlis Valisi, Yol Mükellefiyeti Kanunu'ndan yararlanarak Haziran 1925'ten itibaren bütün kaza kaymakamları ve nahiye müdürlerini yol yapımında görevlendirmiş ve yapılan yoğun çalışmalar sonunda Bitlis-Hizan, Bitlis-Mutki, Bitlis-Ahlat yolları tamir edilerek otomobil geçişine uygun hale getirilmişti (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012). 1926 yılında ise Bitlis-Diyarbakır devlet yolu üzerindeki Alemdar Köprüsü tamir edilerek iki vilâyet arasında ulaşım sağlanmıştır (BCA, 30.18.1.1- 20.55.4).

Bu dönemde hem hükümet hem de yerel yöneticiler yol yapımına çok önem vermiş, Bitlis'in diğer il ve ilçelerle olan bağlantısını sorunsuz bir şekilde sağlayabilmek için büyük çaba göstermişlerdir. Nafia Vekâleti, 1930 yılında Diyarbakır-Bitlis ve Bitlis-Van karayolunun yapımı için toplam 58.000 liralık bir ödenek ayırmıştır. Diyarbakır'ın Siirt ve Bitlis'e bağlanmasına ve Diyarbakır-Elâzığ yolunun açılmasına da önem verilmişti. Ayrıca Bitlis-Diyarbakır yolunda bulunan Gezer tamamlanarak 1931 yılında hizmete açılmıştı (Kardaş A., Cumhuriyet Dönemi, 2012). 1930 yılından itibaren Bitlis'in diğer illerle olan bağlantı yolları ve şehrin içindeki diğer yollarının onarımı, dar ve tehlikeli yerlerin genişletilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. 12 Şubat 1930 tarihinde Van-Bitlis yolu üzerine 101 adet menfez ve köprü yapım projesi için Ulaştırma Bakanlığı tarafından Van Hususi İdaresine 40 bin lira ödenek gönderilmiştir (BCA, 30.18.1.1-2.8.9).

1937 yılında hazırlanan "Birinci Umum Müfettişlik" raporuna göre Bitlis'in yol ve ulaşım durumu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Raporda şu bilgiler yer almaktaydı: "Diyarbakır, Siirt arasındaki yolun Batman Çayı'na kadar olan kısmı, tamamen kara yolundan ibarettir. Diyarbakır'la Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan arasındaki yollarda, yaz aylarında, hususi şahıslara mahsus kamyonlar, insan ve eşya taşımaktadırlar. Benzin ve yedek malzemenin olmayışı işi zorlaştırmakta, maliyetleri arttırmakta halk nakliye konusunda büyük zorluk çekmektedir. Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan, Van ve Hakkâri vilâyetleri arasında ve vilâyetlerin kendi kazaları arasındaki irtibatı aralık ayından itibaren yoğun kar yağışı nedeniyle kesilmektedir. Garzan ile Bitlis arasındaki dere yolu birçok yerde bozuk ve dardır. Bu da ulaşımın aksamasına ve büyük zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu yolun daha kolay geçilir bir hale getirilmesi elzemdir, zira bu yol hem ticari hem de askeri bir yoldur. Bitlis ile Tatvan arasındaki 25 kilometrelik yolun Bitlis'ten başlayarak 10-15 kilometrelik kısmı da taşlıktır, bozuktur ve çok arızalıdır. Aynı ehemmiyeti haiz olan Garzan- Bitlis ve Bitlis- Tatvan yollarının da tahsisatıyla ve Nafia Vekâleti eliyle açılması esasını surette tesviye edilmesi ve her metinde kolay geçilir bir hale getirilmesi lazım gelmektedir. Bitlis Muş yolunun Muş'a yakın kısmı müstesna baştanbaşa karayolu halledir tesviyesi yapılmamıştır. Fakat ilkbaharda eriyen karlardan ve yağın yağmur sularından hasıl olan sellerin tesiriyle bu yolun Muş vilâyetindeki kısımları birçok yerlerde bozulmuştur. Elâzığ'dan Muş'a doğru ilerleyen demiryolunun bir an evvel bitmesi ve işler hale gelmesi Muş ve Van vilâyetleri yollarındaki taşıma zorluklarını halledecek tek vasıta olacaktır. Halk demiryolunun geleceği o mesut günü sabırsızlıkla beklemektedir." (Hazırlayan: I. Genel Müfettişlik, 1939) 1937 yılında Bitlis-Muş ve Bitlis-Van yolları onarılarak 363 kilometrelik yeni yol ulaşımına açılmıştır (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

1900'lü yılların başında demiryolu ulaşımı çok rağbet görmüş ve dünya genelinde en kullanışlı ulaşım çeşidi halini almıştır. Bütün ülkeler demiryoluna çok önem vermiş ve bu konuyla ilgili birçok büyük şirketler kurularak küresel çapta çalışmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa da dünyadaki gelişmeleri çok yakından takip ettiği için ülkenin her bölgesinin demir ağırlar ile bağlanmasını önemsemiş ve bu yöndeki çalışmaları teşvik etmiştir. Cumhuriyet hükümetleri de Mustafa Kemal Paşa'nın bu talimatları doğrultusunda ülkede demiryolu yapımına büyük önem vermiş ve birçok yerde yeni yolların yapımına başlamışlardır. Bu kapsamda eski yollar onarılmış ve bunların uzatılarak bütün bölgelerin birbiriyle bağlanması için planlamalar yapılmıştır. Bu amaçla Kuzeyden Elâzığ'a, güneyden ise Kurtalan'a ulaşmış olan demiryolu ağının Bitlis üzerinden Van'a, oradan da İran'a geçmesi planlanmaktaydı. Bitlis ilinden geçecek demiryolunun Muş-Tuğ hattından bir şube alınarak, Rahva'dan ayrılmasına karar verilmiştir. Muş-Tuğ hattının 4 yılda tamamlanacağı kararı alınmıştır. 24 Nisan 1937 tarihinde, 2262 Numaralı Kanun kapsamında demiryolunun Van Gölü sahilinde son bulduğu noktadan itibaren, Van ile bağlantısının feribotla yapılmasına, feribot ulaşımı ile ilgili harcamalarda kullanılacak 50 milyon liranın da Nafia Vekaleti tarafından karşılanmasına karar verilmişti. Demiryolu hattı güvenilir olduğu için Elâzığ - Palu - Muş - Tatvan güzergahı tercih edilmiştir. Bitlis için hazırlanan bu demiryolu planı ancak 1945 yılında tamamlanabilmiş ve trenler Tatvan'a bu tarihte gelmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

Bitlis'in Tatvan ilçesinin Van Gölüne kıyısı olması hasebiyle Van Gölü üzerinde de ulaşım ve taşımacılık yapılmıştır. 1923

yılında Van, Erciş ve Tatvan iskelelerinde mevcut teknelerle yük taşımacılığı başlatılmıştır. Van Gölü üzerindeki bu taşımacılık, yolcu ve yük taşımacılığı olarak resmi ya da özel kişilerin motorlu-motorsuz taşıtları ile düzensiz bir şekilde sürdürülmüştür. 1928 yılında Van, Erciş merkezli Van Gölü Seyrüsefain İdaresi, Nafia Vekaleti'ne bağlı olarak kurulmuş ve göl üzerindeki taşımacılık belli bir düzen içerisinde yapılmıştır (Demirtaş, Tatvan İskelesi, 2019). Van Gölü işletmesinin merkezi 1932 yılında Tuğ'a (Tatvan) nakledilmiştir. 19 Mart 1934 tarihinde çıkartılan 2665 sayılı Kanunla Van Gölü İşletme idaresi Birinci Umumi Müfettişliğin idaresine verilmiştir. Birinci Umumi Müfettişliği bünyesindeki faaliyetlerin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için gemi çalışanlarının denetimleri düzenli olarak yapılmıştır. Birinci Umumi Müfettişliğin uygulamalarında iskeleler arası taşımacılık yani iskeleler kurma, göl balıkçılığını geliştirme ve inşaat ustaları yetiştirme gibi faaliyetlere öncelik verilmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

İktisat Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1937 tarihinde Tatvan-Van arasındaki göl ulaşımında kullanılmak üzere yaptırılan yeni gemilere "Van" ve "Bitlis" isimleri verilmiş, Van Monitörünün adı da "Tuğ" olarak değiştirilmiştir (BCA, 30.10.0-191.311.25). Haliç'te yaptırılan gemiler 70 bin liraya mal olmuştur. 1937 yılında 118 yolcu ve 50 ton yük taşıma kapasitesine sahip Van Gemisi, 4 Ekim 1937 tarihinde Van gölüne büyük çoşkuyla indirilerek ilk seferini gerçekleştirmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012). Van Gölü üzerinde yapılan bu taşımacılıkta aşırı talep ve yoğunluktan dolayı zaman zaman aksamalar yaşanmıştır ve talebi karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Bitlis ahali bu durumun düzeltilmesi ve gemi sayılarının arttırılması için İşletme müdürlüğüne başvuruda bulunmuşlardır. Bu talepler valilik makamı tarafından Ankara'ya gönderilmiştir (BCA, 490.01- 627.61.1; BCA,490.01-995.845.1).

Sonuç olarak ülke genelinde olduğu gibi Bitlis ilinde de kamu yatırımlarında en fazla harcama ulaşım hizmetleri için yapılmıştır. 1927-1950 yılları arasında Bitlis ilinde şehir içi ve iller arası olmak üzere toplamda 446 km'lik yeni yol ve 50 adet köprü yapılmış olup, bu yol ve köprülerin toplam maliyeti 387.000 TL olmuştur (Kopar, 2013). Yapılan bu kadar harcama ve çalışmalara rağmen Bitlis, ulaşım konusunda yine de istenilen düzeye gelememiş ve uzun yıllar ulaşım zorlukları yaşamaya devam etmiştir.

3.4. Ekonomi ve Ticaret

Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve oluşturulan kurumlar, daha sonraki ekonomik ve toplumsal gelişmeyi belirleyici bir işlev görmüşlerdir. Bu yasal ve kurumsal gelişmelerin toplumun tüm kesimlerine yansımaları, geleneksel düşünce alışkanlıklarının yerini alması, daha sonraki yıllarda sermaye birikimindeki gelişmelerle olmuştur (Kepenek & Yenitürk, 2001). Cumhuriyet yönetimi, büyük savaşlar atlatmış Anadolu'nun toparlanması ve yeni dünya ekonomisine ayak uydurabilmesi için topyekûn bir çalışma içerisine girmiştir. Dünyada değişen şartlara göre ekonomi modelleri takip edilmiş ve ülkenin refaha kavuşmasının planları yapılmıştır. Atatürk'ün ve cumhuriyet yöneticilerinin arzuladıkları bu hedefe ulaşmak kolay olmamıştır. Çünkü ülke son çeyrek asırda birkaç ciddi savaşlar yaşamış, eğitilmiş ve tecrübeli yetişmiş yüzbinlerce insanını bu savaşlarda kaybetmiş ve en önemlisi ekonomik açıdan bütün kaynakları tükenmişti. Bu şartlar altında hem ülkeyi düze çıkarmak hem de yeni dünya ekonomik düzenine yetişmek pek mümkün görünmüyordu.

Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ekonomisi canlı ve ticaret bakımından hayli aktif bir vilayetti. İçinde binlerce dükkân barındıran şehir, üretim bakımından zengin çeşitlilik göstermekle beraber bölgenin ticaret merkezi konumundaydı. Büyük harpte Rus işgaline uğrayan Bitlis, her açıdan büyük bir yıkım yaşamıştır. Bu harpten sonra bir daha o eski canlı ve mamur günlerine kavuşamadı. Bu durum zamanın gazetelerine şu şekilde yansımıştır: "Büyük harbin en çok tahrip ettiği vilayetlerimizden biri de Bitlis'tir. Tarihteki büyük kervan yollarından biri üzerine kurulan ve vaktiyle 55.000 nüfuslu ve 12.000 haneli yerleşimi ile doğunun mühim sanat ve ticaret merkezlerinden biri olan bu şehrin, bugün her biri bir bucakta, dört mahalleye bölünmüş 10.000 nüfusa ve 2.000 haneye indiği görülmüştür (Yurd Yolu Gazetesi, 1940). Yine 1939 yılında şehri gezen milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda şu ifadeler yer alıyordu: "Bitlis, Birinci Cihan Harbi'nden önceki ticaret rolünü tamamen kaybetmiştir. Cenup ve şark kervan yollarının kapanması; Bitlisin ve Bitlis'te yaşamakta olan ticari ruhun sönmesine sebep olmuştur. Düşman işgaline uğrayan şark vilayetleri arasında en çok zarar gören, harap olan ve her hususta sönen Bitlis'tir. Bu işgaller esnasında Bitlis; nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir. Başka vilayetlere göç edenler; düşman Bitlis'ten ayrıldıktan sonra da yerlerine, yurtlarına dönmemişlerdir. Bu suretle Bitlis'te nüfus kesafeti kalmamıştır. Halen birçok evin gayrimeskûn oldukları göze çarpmaktadır." (BCA, 490.01-627.61.1).

Bitlis, ticari açıdan eski önemini kaybettiği için halk daha çok tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaya yönelmiştir. Şehir ve kaza merkezlerinde çok az sayıda insan geçimini zanaat ve ticaret ile kazanmaktaydı. Yine milletvekillerinin raporlarına yansıyan şekliyle şehrin ticari yapısı hakkında şunlar anlatılıyordu: "Bitlis şehri çarşısında çok eski ve iptidai tarzda tahta kepenkli bir sürü dükkânlar vardır ki bunların hepsi evkafa ait ve pek bakımsız ve binaenaleyh tabii olarak getirdikleri irat ve temin ettikleri menfaat da pek azdır. Buna makabil şehirdeki akaretin önemli kısmını teşkil eden bu dükkân

ve dükkancıklar, şehrin içinde bir iptidailik ve gerilik manzarası yaşanmaktadır.” (BCA, 490.01- 627.61.1).

1927 yılında kurulan Birinci Umum Müfettişliği en önemli amaçlarından biri de kendi bölgesi ile ilgili ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık ile ilgili ihtiyaçlarını hızla gidermeye çalışmak ve halkın iskân edilmesi ile ekonomik durumunun yükseltilmesi, köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olması için gerekli çalışmaları yapacak olmasıydı (Erdaş, 2019). Bu amaçla müfettişlik kurumu birçok girişimde bulunmuş, şehrin kalkınması için küçük çaplı da olsa bazı ilerlemeler sağlanmıştır.

Atatürk ve cumhuriyet yönetimi, halkın tek başına ekonomik kalkınmayı sağlayamayacağını farkındaydı ve halka destek olmak için birçok çalışma yapıp kanunlar çıkarmışlardır. Yalnız bu ekonomik kalkınma tek başına bir ülkenin çözebileceği bir durum değildi ve dünyadaki gelişmeler Türkiye'yi de fazlasıyla etkiliyordu. 1929 buhranından sonra dünyanın ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunları çok iyi değerlendiren Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları, ülkenin sosyo-ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılının başından itibaren yürürlüğe koymaya başlamışlardır. Başka bir deyişle “Devletçilik” in gereği olan ekonomik yasalar ve kurumlar hayata geçirilmiştir (Tokgöz, 2001). Dünya genelindeki bu ekonomik kriz haliyle ülkeleri ve yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Bitlis de hem ilçeye dönüştürülmüş olması hem de yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı 1930'lı yıllarda arzulanan yatırımları alamamıştır. Tarım ve hayvancılık ile sadece günlük geçimini sağlayabilen halk; zanaat, ticaret ve sanayi alanlarında pek bir ilerleme sağlayamamıştır. Atatürk döneminde Bitlis ilinde sanayi kuruluşu olarak adlandırabileceğimiz tesis sayısı yok denilebilecek kadar az sayıda bulunmaktaydı. Bitlis'te küçük ve orta ölçekli maden ocakları bulunmakta olup, bunlar da mevsimsel faktörlerden dolayı kısa süreli olarak faaliyet göstermekteydiler (BCA, 490.01-627.61.1).

Sanayi kuruluşu olarak bu dönemde devletin Bitlis ilinde yapmış olduğu en önemli yatırım, 1930 yılında faaliyete geçirilen Tekel Tütün Fabrikasıdır. 150 dolayında işçi çalıştıran fabrika yörenin tütününü işleyerek “Doğu, Köylü, Asker”, markalarıyla sigara üretmiştir. Bu fabrikanın açılması hem üretici bakımından büyük bir teşvik olmuş hem de işçi çalıştırarak istihdama katkı sağlamıştır. Daha sonraki yıllarda bina ve makine sayısını arttıran Tekel Tütün Fabrikası, ilin en önemli geçim kaynakları arasında yer almıştır. Bu fabrikadan sonra Bitlis'te sanayi yatırımı olarak 13 Ocak 1945 tarihinde sadece mahalli ihtiyaçların karşılanması, bu sayede Bitlis'te bir canlılığın sağlanması için “Orman İşletme Müdürlüğü” açılmış, aynı durumdaki Van işletmesi lağvedilerek Bitlis'e bağlanmıştır (Kopar, 2013). Bitlis'te sanayi anlamında önemli bir yatırım da 1934 yılında özel bir şahıs tarafından inşa edilen ve hizmete açılan bir un fabrikasıdır (Bitlis İl Yıllığı, 1967). Bitlis için çok önemli bir yatırım olan bu un fabrikası, 27 Aralık 1935 tarihinde 2643 sayılı Kanuna binaen verilen izin ile Bitlis merkez ilçede yüksek düzenli un fabrikası olarak çalışmaya başlamıştır (BCA, 30.18.1.1-59.90.18).

3.5. Adli Yapı

Bitlis vilayetinde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birçok mahkeme bulunmaktaydı ve burada binlerce farklı davlara bakılmaktaydı. Rus işgalinden sonra mahkemeler Diyarbakır'a nakledilmiş ve burada faaliyetlerine devam etmiştir. Bitlis geri alındıktan sonra özellikle Millî Mücadele döneminde adli teşkilat bir türlü eski yapısına kavuşamamış, bina ve personel yönünden hep sıkıntı yaşamıştır. Cumhuriyet ilan edildikten sonra bu yapıyı düzeltmek, yeni binalar inşa etmek ve mahkemeleri tekrar açıp personel getirmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yine hapishaneler konusunda da büyük sıkıntı yaşayan Bitlis, bu eksiklerin giderilmesi için hükümet nezdinde çok sayıda girişimde bulunmuş ve yazışmalar yapmıştır. Bu eksiklikler ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı bir türlü giderilememiş ve istenilen düzeye getirilememiştir.

Bitlis mebuslarının 1940 yılında hazırladıkları raporlar, Bitlis'in bu dönemde adli teşkilat yönünden önemli eksikleri olduğunu gözler önüne sermiştir. Hazırlanan raporda şu bilgiler yer alıyordu: “Bitlis vilâyetinde sadece Merkezde ve Ahlatta birer mahkeme vardır. Hizan, Tatvan ve Mutki Kazalarında adli teşkilât (mahkeme) yoktur. Buralarda hiç olmazsa birer sulh hakimliği teşkil mutlak bir zaruret halindedir. Ahlat kazasında bir sulh mahkemesi varsa da üç senedir hakimsiz bulunmakta ve bu yüzden bu kazanın mahkeme işlerine Bitlis mahkemesince görülmektedir. Onun için Ahlat'a bir asliye mahkemesine kati surette ihtiyaç vardır. Bitlis şehrindeki mahkemenin icra memurluğu iki senedir lağvedilmiş ve bu iş aslı vazifesine ilâveten mahkeme başkâtibine gördürülmekte bulunmuştur ki yılda altı yüzden fazla işi olan bu dairenin bir başkâtiplerle yürütülmesi imkânsızdır. Onun için hâkim de müddeiumumî de halk da icra işlerinin yürümemesinden cidden müştekidirler. Behemehâl yeniden icra memurluğu ihdası elzemdir. Vilayet cumhuriyet müddeiumumîsi merkezle beraber beş kazanın müddeiumumilik işlerini görmektedir. Sorgu hâkimi yoktur. Başkatip asli vazifesine ilave olarak sorgu hâkimliği vazifesini görmekte olduğundan müddeiumumilik işleriyle meşgul olmasına kanunen imkân bulunmadığı için müddeiumuminin vaziyeti çok ağır ve pek sıkışık bir durumdadır. Beş kaza içindeki cürmü meşhurlara gitmeye mecbur olan müddeiumumîsi Bitlis'ten ayrıldığı günlerde müddeiumumilik dairesi tamamen kapanmaya mahkûm olmakta ve bu hal bittabi mahkemenin de adaletini intaç etmektedir. Onun için vilayet adli teşkilatı yapıncaya kadar cumhuriyet müddeiumumiliğine bir muavin olsun verilmelidir. Hâkimi bulunmayan sorgu hâkimliğinin kâtip kadrosu da yoktur. Bundan dolayı celp müzekkerelerinden zimmet defterine kadar bütün büro işleri hâkimin uhdesindedir. Gariptir ki; sekiz dairesi bulunan Bitlis adliyesinin bir tek odacısı da yoktur.

Temizlik ve muhafaza, hizmet işleri mühemeldir ve tehlikeli bir durumdadır.” (BCA, 490.01-627.61.1).

Yine aynı raporda Bitlis'teki hapisanelerin durumu şu şekilde anlatılmıştır: “Adli hayat hakkındaki müşahedeler bu durumu arz ederken, Bitlis şehrindeki vilayet hapisanesinin durumu da çok kötü bir haldedir. Ceza evi denilen mahal: Eski Bitlis Kalesi'nin dik bir sırtının böğründe açılmış bir mahzendir. Bu in halindeki mahzen evvelce askeri eşyanın depo edilmesi için kullanılmış fakat içine konan malzeme az zaman sonra çürüdüğü için terk ve tahliye edilmiştir. Şimdi hapisane olarak kullanılmakta ve havadan, ziyadan mahrum olmakla beraber küçük bir bahçesi değil avuç içi kadar bir avlusu bulunmayan bu inin içine yüzlerce vatandaş atılmaktadır. Türkiye'de eşine tesadüf edilemeyecek olan bu ceza evine giren suçlu, suçsuz insanların birçoğu verem olarak hayata veda etmekte olduklarını mahalli memurlardan ve mevküflardan işittik.” (BCA, 490.01-627.61.1). Yukarıdaki raporlardan da anlaşıldığı üzere Bitlis vilayeti adli kurumlar ve hapisaneler bakımından da birçok sıkıntı yaşamıştır.

3.6. Sosyal Hayat

Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk ve cumhuriyet yöneticileri, ulus devlet inşası için halkın sosyal hayatının ve eğlence alışkanlıklarının da değiştirilmesi gerektiğinin farkındaydı ve eski geleneksel yapıdan kurtulmak için bunu devlet eliyle kanalize etmeleri gerektiğini biliyorlardı. Bu nedenle toplumsal alanlarda birçok farklı kurumları devreye sokup farklı çalışmalar ve aktiviteler yapmaya başladılar. Bu tarz etkinliklerden, cumhuriyet yöneticilerinin kabul ettiği milli gün ve bayramlar ile özellikle Halkevi çalışmalarında yoğun bir şekilde yararlandığı görülmektedir (Yuca, 2015). Toplumun bu dönemde karşılaştığı ve en çok önem verilen sosyal çalışmaların başında milli bayram kutlamaları gelmektedir. Bu bayramlar yeni rejimin benimsenmesi ve ulus devlet inşası için önemli bir araç olarak görülmekteydi (BCA., 490.01-11.50.36.). Cumhuriyet Bayramı kutlama programının çerçevesi 19 Nisan 1341'de (1925) mecliste kabul edilen "Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun" ile belirlenmiştir. Kanun teklifinin gerekçesinde, "uygar ulusların kendilerine tek bir günü ulusal bayram olarak kabul ettikleri ve başka ulusal ve dinsel günler bulunsa da ancak o gün ulusal törenler yapıldığından" söz edilerek örnek olarak Fransa'nın 14 Temmuz'u, ABD'nin 4 Temmuz günleri gösterilmiştir (Demir, 2015). Bu kanunla “Türk Ulusuna” ait bir milli bayramın bulunması ve bunun toplumu birleştirici rol görmesi amaçlanmıştır. CHP'nin kendi iktidarı süresince uyguladığı bu etkinlikler vesilesiyle yurt çapında resmî ideolojinin kök salması sağlanmış ve bu bağlamda kutlama ve çeşitli diğer etkinliklerin düzenlenmesine özen göstermiştir. Yapılan kutlamaların halk nezdinde nasıl karşılandığının bilinmesi ve eksik kalınan noktaların tespiti amacıyla il teşkilatlarından sürekli raporlar talep edilmiştir (Yuca, 2015).

Bitlis, Tek Partili yıllarda Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının canlı bir şekilde yapıldığı bir ildir. İl merkezi ve kazalarında yeni rejime taraftar bir grubun oluşması için sosyal demografi üzerinde rejimin özel bir siyasi ilgisi olmuştur. Bunda İsmet İnönü'nün aile kökenlerinin buraya dayanmasının da bir etkisi vardı. Bu nedenlere bağlı olarak Bitlis Valiliği 1937 yılında yapılan kutlamalar hakkında ayrıntılı bir raporu parti genel sekreterliğine sunmuştur. Temel amaç çoğunluğu Kürtçe konuşan yöre halkı arasında partiye taraftar toplamaktır (Yuca, 2015). Valilik bayram kutlamalarından on gün öncesinden yapılacak kutlamaların programa uygun bir şekilde yürütmesi amacıyla parti yetkililerinden bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon üyeleri kutlama programı hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendirilmiş ve tatbikatlar yapılmıştır. Başta şehir merkezi olmak üzere ilçe merkezleri de 28-30 Ekim 1937 tarihleri arasında bayram için süslendirilmiştir. Halkın rejime ve onun önderine karşı sevgi ve alakalarını uyandırmak amacıyla bayraklar ve özlü sözler cadde ve sokakların muhtelif yerlerine teşhir amacıyla asılmıştır (BCA., 490.01-1142.7.1). Bu komisyonun önemseydiği işlerden birisi de kutlama programına katılacak olan başta parti yetkilileri ve memurlar olmak üzere herkesin güzel ve temiz şehirli(urban) kıyafetlerini giymeleri için uyarılmış olmalarıdır. 29 Ekim'de şehir merkezine gelen köylülere öğlen yemeği ikram edilmiş, akabinde cumhuriyetin maddi ve manevi feyzleri ve umdeleri hakkında propagandalar yapılmıştır. Rejimin halka gayet sıcak ve dostane yaklaşımı bir anlamda rejimin halkçı yönüne vurgu yapılmak istenmesinden dolayıdır. 29 Ekim'de Bitlis Hükümet Konağı önünde başlayan bayram programı ilin resmi memur makamları, halk ile öğrencilerin geniş iştiraki ile marşlar ve şiirler okunmuştur. Askeri kıtalar halkın yoğun ilgisini çekecek gösterilerde bulunmuştur. 29-30 Ekim akşamları halka, bugüne nasıl geldiği ve Cumhuriyet rejimine karşı sevgilerini uyandırmak ve güçlendirmek için konferanslar ve çeşitli müsamereler tertip edilmiştir (BCA., 490.01-1142.7.1). 1938 yılında cumhuriyetin 15. yılı kutlamalarına CHP Genel Sekreterliği büyük önem vermiştir. 20 Temmuz'da ülke geneline gönderilen genelgeyle, tüm vilayetlerde yapılacak törenlerin ve kutlama programlarının canlı ve yoğun geçmesi için özel çaba gösterilmesi istenmiştir. Bitlis Valiliği genelgenin gereğini yerine getirmek için vilayet genelinde yapılacak törenlerle ilgili hazırlıklara başladı. Valilik öncelikle vilayette bir kutlama komitesi kurdu ve olası kutlama programının şekli ve içeriğiyle ilgili çalışmaları başlatmıştır. Genel Merkezin gösterdiği bu hassasiyete paralel olarak Bitlis vilayeti, özel bir çabayla cumhuriyetin 15. yılı kutlamalarının diğer senelere göre daha fazla önem verdi ve çok coşkulu bir şekilde kutladı (BCA, 490.01-1148.28.1).

Halkın bilinçlendirilmesi ve sosyal anlamda çalışmalar yapan kurumlardan biri de Türk Ocaklarıdır. Türk Ocakları'nın

cumhuriyet dönemindeki esas amacı yeni rejimi topluma benimsetmektir. Vilayat-ı Şarkîye’de açılan Türk Ocakları’nın da esas gayesi “Kemalist rejimi konsolide etmek olmakla birlikte Şark’taki ocakların en mühim görevlerini şöyle sıralamak mümkündür: “Şark vilayetlerinde milli vahdeti sağlamlaştırmak, Türk harsını, hakiki ve temiz Türkçeyi neşretmek hususunda ocaklar çok mühim bir faaliyet sahasıdır” 1926’dan itibaren Vilayat-ı Şarkîye’de Diyarbakır, Malatya, Mardin, Muş, Urfa, Bitlis, Siirt, Gaziantep, Ergani, Ahlat, Ardahan, Birecik, Palu, Posof, Silvan, Kilis ve Çıldır gibi vilayet ve kazalarda Türk Ocakları açılmıştır. Türk Ocaklarının “Halk Evleri”ne dönüştürüldüğü 1931 yılında, Vilayat-ı Şarkîye’de aralarında Bitlis’in de bulunduğu 36 yerleşim yerinde Türk ocağı bulunmaktaydı (Çağlayan, 2015).

Halkevleri, cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel gelişmesinde, cumhuriyetin getirdiği değer ve inkılapların toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmasında son derece önemli görevleri yerine getirmiş kurumlardır. Cumhuriyet yönetimi halkevleri ve daha sonra kurulan halkodaları sayesinde yaptıklarını halka yayma ve çağdaş bilimi, aydınlar vasıtasıyla yurdun her köşesine taşıma fırsatını yakalamıştı. Tarih, edebiyat, güzel sanatlar, folklor gibi alanlarda bu kurumların yürüttüğü çalışmalar milli değerlerin gün yüzüne çıkarılması ve geleceğe aktarılmasında büyük ve tarihsel görevi yerine getirmişlerdi. Halkevleri dikkatli ve uzun hazırlıklardan sonra ilk olarak 19 Şubat 1932’de 14 merkezde açılmıştı. Yeni rejimi halka benimsetmek için kurslar, şubeler açılacak; buralarda basılan eserler, yapılan konferanslar, törenler ve balolar bu amaca büyük hizmet edecektir. Bu kurumlar sadece dil tarih yönünden değil, güzel sanatlar ve spor faaliyetleri ile de köylere kadar uzanmıştır. Bitlis’te ilk halkevi 23 Şubat 1934 tarihinde büyük bir törenle açılmıştır. Halkevi Başkanlığına CHP İl Başkanı Arif Hikmet Özdemir getirilmiştir. Halkevinin kurulduğu ilk günden yoğun bir çalışma içerisine girdiği, günden güne faaliyetlerinin arttığı, hapisanedeki mahkûmlardan okuma yazma bilmeyenler için kurs açıldığı bilgisi yerel basında yer almıştır. Bitlis halkevleri spor ve edebiyat şubeleri başta olmak üzere birçok şube açarak faaliyetlerini arttırmış ve bünyesinde çok sayıda etkinlik ve program yapmıştır. Bu sayede binlerce kişiye ulaşma imkânı bulmuştur. Bitlis’te Halkevi bünyesinde köylere halkın ücretsiz muayeneleri yapılarak, gerekli durumlarda da ücretsiz ilaç dağıtımı yapılmıştır (Kardaş A. , Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951), 2013).

Cumhuriyetin ilk yıllarında mevsim ve fiziki şartlara bağlı olarak Bitlis’te de halk arasında birlik ve beraberliğin pekişmesi amacıyla spor faaliyetlerinin yapıldığı görülür. Sporun desteklenmesiyle halkın belli mekânlarda kaynaşması farklı branşlarda müsabakalar yapıp halkın buralara yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Bitlis’te birçok spor dalında aktiviteler yapılmaya çalışılmıştır. Yerel basına konu olan sportif aktivitelerin futbolun yanı sıra voleybol ve su sporlarının da yapıldığı, bu faaliyetlerin valilik tarafından desteklendiği, şehir ve ilçelerde oynanan tenis, futbol ve voleybol maçlarında merkeze bağlı “Güzeldere Kulübünün” tüm kategorilerde galibiyet kazandığı bilgisi verilmiştir (Yurd Yolu Gazetesi, 1941). 1926 yılında Bitlis’te Güzeldere Spor kulübü kurularak sportif faaliyetler konusunda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Vangöliş Spor, Van Gölü İşletme İdaresi tarafından Tatvan ilçesinde kurulmuştur. Süphan Spor Kulübü ise Ahlat ilçesine bağlı Adilceviz bucağında kurulmuştur. Bitlis’te 1937 yılında milli spor kapsamındaki cirit sporunu yaygınlaştırmak için atlı spor kulübü kurulmuştur. Her pazar günü yapılan oyunlar halkta büyük heyecan ve ilgi uyandırmıştır. Daha sonra spor aktivitelerine voleybol ve tenis dalları da eklenmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

Tüm bunlara ilaveten Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı’dan cumhuriyete geçen bir kurum olarak gerek Millî Mücadele gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek, varlığını ve etkinliğini bu bölgede de hissettirmiştir. Hilâl-i Ahmer bu yararlı çalışmaları sonucu 28 Nisan 1935’te Atatürk’ün koruyuculuğunda “Kızılay” adını almıştır. (Ataman, 2009) Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin vatani ve insani gayelerle Bitlis’te 1925’te bir şube açmıştır. 1925 yılında Bitlis’te açılan Hilal-i Ahmer Yardım Cemiyeti başkanlığına Arif Hikmet Özdemir seçilmiştir. Bitlis’te cemiyet özellikle depremlerde yaptığı faaliyetler ve muhacirlere verdiği desteklerle toplumsal bakımdan çok önemli icraatlar gerçekleştirmiştir (Kardaş A. , Sağlık, 2019).

4. Siyasi Durum

Cumhuriyet rejimi, ülkeye bir anda gelen bir yönetim tarzı olmayıp, Atatürk’ün ve yakın arkadaşlarının Osmanlı son döneminde batı düşünce tarzından da etkilenerek ve yeni devleti sağlam temellere oturtmak için uzun süreden beri düşündükleri bir yapıydı. Bu yönetim yapısını basamak basamak açtıkları/kapatmış oldukları kurumlar ve yaptıkları inkılaplarla hayata geçirip kökleştirmeye çalışmışlardır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM’nin açılması Türkiye siyasi tarihinde çok önemli bir aşama olup, devrimci bir meclis olarak tarihe geçmiştir (Güneş, 2009; Çavdar, 2008). TBMM’nin birinci devresi, 21 Mayıs 1923 tarihinde sona ermiştir. Lozan Barış Anlaşması’nın imzalanmasından sonra 7 Ağustos 1923’te TBMM’nin ikinci devresi açılmıştır. Lozan Barış Anlaşması ile sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde, 29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilanı ve 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılmasıyla ulusal egemenliğin kurulması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyetin kurulması aşamalarını tamamlayan yeni rejimin, iktisadi, siyasi ve yönetsel bakımdan merkezileşmesi zorunluydu. İktisadi ve toplumsal dengesizliklerin aşılması, cumhuriyet ideolojisinin ülke geneline yayılması, reformların

hayata geçirilmesi kendi beceri ve imkanlarıyla baş başa bırakılan yerel yönetimlerle değil, ancak merkezileşme ile sağlanabilecekti. Cumhuriyet; ağa, bey ve şeyhlerden oluşan egemen güçleri iktidar alanlarından uzaklaştırarak kendini var edebilmiştir (Keskin, 2007).

Cumhuriyet döneminde Bitlis vilayeti değişim ve dönüşüme uydurulmaya çalışılsa da ortaya çıkan bazı siyasi olaylar bunu sekteye uğratmış ve Bitlis'i birçok açıdan etkilemiştir. Bitlis'te ilk ortaya çıkan ve devleti teyakkuza geçiren olay Eski Mebus Yusuf Ziya Bey (Koçzade) olayıdır. 1924 yılında Hakkâri de meydana gelen Nasturi isyanına destek verdiği ve Kürtçülük yaptığı gerekçesiyle Bitlis Eski Mebusu Yusuf Ziya Bey, Vali Kazım Bey'in raporu üzerine Eylül 1924 yılında Erzurum seyahati esnasında tutuklanmıştır (Uçar, 2019). Bitlis'e gönderilip Divan-ı Harp Mahkemesinde yargılaması yapılan Yusuf Ziya Bey, delilleriyle birlikte "Nasturi Ayaklanmasına" destek verdiği ve Şeyh Sait (Kürt İsyanı) isyanının çıkmasında rolü bulunduğu için idam cezası verilmiştir (Çoker, TBMM I. Dönem (1919-1923)). Yusuf Ziya Bey ile birlikte idam cezası alan kardeşi Teğmen Ali Rıza Bey, Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey'in damadı Faik Bey ve Molla Abdurrahman 14 Nisan 1925 sabahı Bitlis'te idam edilmiştir (Yeğen, 2012). Bu ilk olaydan sonra Bitlis'in durumu, Doğu bölgesinde ortaya çıkan ve cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi sorunların yaşanmasına sebep olan Şeyh Sait İsyanından dolayı değişmiştir. Şeyh Sait İsyanı, Muş, Erzincan, Diyarbakır, Elâzığ, Mardin, Siirt ve Van illerinde etkili olmuştur (Uçar, 2019). Hükümet, isyanı engellemek amacıyla birtakım önlemler almıştır. Söz konusu isyanın devam ettiği sırada önce Muş'un da dâhil olduğu Diyarbakır, Elâzığ, Genç, Dersim, Siverek, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Kiğı'da 23 Şubat 1925'te idare-i örfiye yani sıkıyönetim ilan edilmiştir (BCA, 30.18.1.1-12.76.17). İsyanın etkili olduğu vilayetlerde idari değişikliğe gidilmiştir. Şeyh Said İsyanı sonrası oluşan konjonktür, cumhuriyet idarecilerini bölge ile ilgili bazı idari düzenlemeler yapma gereksinimine itmiştir. Bu gereksinim ve gerekçeye paralel olarak vilayetlerin sınırları başta olmak üzere bazı vilayetler ortadan kaldırılırken, bazı vilayetler de ilçe durumuna düşürülmüştür. Yapılan bu idari düzenlemelerin amacı Şeyh Said İsyanı sonrası bölgede merkezi yönetimin ağırlığını hissettirmektir. Hükümet, bölgede huzuru ve otoriteyi sağlamak adına Mustafa Abdülhalik Bey'e (Renda) doğu ile ilgili bir rapor hazırlatmıştır. Abdülhalik Bey'in 14 Eylül 1925 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'ya (İnönü) sunduğu "Doğu Raporu", tek parti yönetiminin doğu bölgeleri için uygulayacağı stratejinin ana kaynağını oluşturması açısından önemliydi. Rapor, doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanların sebeplerini ve yapılması gerekenleri içeriyordu. Raporda; bölgede asayiş ve düzenin sağlanması için doğunun idari anlamda yeniden yapılandırılması ve devlet politikalarının gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (İlyas, 2016). Abdülhalik Bey tarafından hazırlanan "Tetkik Seyahati" adlı raporda da "isyan mahalli" olarak adlandırılan Vilayat-ı Şarkiy'e de Kürt nüfusun büyük bir yoğunlukta olduğu, söz konusu nüfusun Türkleştirilmesi için bölgede geniş ve etkili bir iskân politikasının tatbik edilmesiyle "istenilen" neticenin alınabileceği belirtilmiştir (Yıldırım, 2011).

Hükümet, Abdülhalik Bey'in raporu doğrultusunda, ilk olarak doğuda vücut bulan aşiret düzenini ortadan kaldırmak için Şark Islahat Planı'nı hazırladı. Bu plan dâhilinde 1925 Tarihli İskân Kanunu'nu da Meclis'ten geçirdi. Kanunun özü, doğuda isyana teşvik eden aşiretlerin ülkenin batı bölgelerine göç ettirilmesiyle ilgiliydi. Bu amaçla hazırlanan Şark Islahat Planı, 24 Eylül 1925 Tarihli ve 2536 Numaralı Kararname Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi. Kararname, 27 maddede toplanan ve doğudaki sorunları ele alan, idari düzenlemeler içeren kapsamlı bir çalışmadır (İlyas, 2016). Doğuda asayiş sağlamak ve rejimin inkılaplarını hayata geçirip ulus devlet inşasını gerçekleştirebilmek için devlet önemli tedbirler almıştır. Bu amaçla 1927 yılında kurulan ve birçok yetkiyle donatılan olağanüstü örgütlenmelerin genel adına Umumi Müfettişlik Teşkilatı denilmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik 1164 sayılı kanun doğrultusunda, 20 Haziran 1927 tarihinde Diyarbakır merkezli olarak kurulmuştur. Doğu bölgesi için kurulan Birinci Umumi Müfettişliği, 27 Kasım 1927 Tarih ve 5977 Sayılı Kararname ile Elâzığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van vilayetlerini kapsayacak şekilde görev alanları oluşturuldu. Bu kurumun başına 11 Aralık 1927'de Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettiş olarak atandı. Birinci Umumi Müfettişlik 1 Ocak 1928 tarihinde resmi olarak çalışmalarına başlamıştır. İbrahim Tali Bey, 5 yıl görevini icra ettikten sonra, sağlık sorunları dolayısıyla ile Umumi Müfettişlik görevinden istifa etmiştir. 1933 yılında, bölgeye Umumi Müfettiş olarak Hilmi Ergeneli, 11 Haziran 1935 tarihinde ise Abidin Özmen atanmıştır. Abidin Özmen, görev süresini 1943 yılına kadar devam ettirdikten sonra Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanmıştır (Burgaç, 2017; Yılmaz, 2013; BCA, 30.18.1.1-26.67.17).

Birinci Umumi Müfettişleri görevli oldukları bölgenin vilayetleri ve yönetimi ile ilgili her alanda çalışma yapmış, yaşanan olumsuzlukları çözmeye çalışmış ve hükümeti yazdıkları raporlarla sürekli bilgilendirip, hükümetin adımlar atmalarını sağlamışlardır (Varlık, 1937). Bitlis Birinci Umumi Müfettişliğinin hazırladığı rapor sonucunda 1929 yılında ilçeye tahvil edilmiştir. 1936 yılına kadar Muş'a bağlı ilçe olarak idare edilen Bitlis, İsmet Paşanın Doğu bölgesi ziyaretinden sonra tekrar vilayet olmuştur. İsmet İnönü, Şark seyahati vesilesiyle 7 Temmuz 1935 tarihinde Bitlis, Ahlât, Adilcevaz ve Tatvan'ı ziyaret ettikten sonra Bitlis'in kuvvetli bir Türk Merkezi haline getirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. İnönü, Bitlis'in bu önemine binaen etrafındaki bir iki kaza ile tekrar vilayet merkezi haline getirilmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca merkezin evkafa ait çarşının imar edilmesi, orta mektebin kuvvetli tutulması, Ağır Ceza Mahkemesi, Halkevi'ne yardım gibi ufak

tedbirlerle şehrin canlı tutulabileceğini söylemiştir. İsmet İnönü Bitlis hakkında: “Bitlis’i kuvvetli bir Türk kültürü merkezi yapmak isabetli olacaktır. Bu halde Bitlis kuzeyden veya güneyden kültürel veya siyasal yayılmaya karşı esaslı bir müdafaa nokta-i istinadı (dayanak noktası) kalır. Bitlis’in tarihi vazife için emniyet vericidir...” ifadelerini kullanmıştır. İsmet İnönü’nün bu görüşleri üzerine Bitlis’in tekrar il yapılmasına karar verilmiştir (Öztürk, 2008).

Türkiye’de idari anlamda yapılan değişiklikler siyasi amaçların ve düşüncelerin ürünleri olarak tezahür etmiştir. Cumhuriyet yöneticileri, ülkenin ve rejimin bekası için siyasi alanda farklı çalışmalar yapmış ve tedbirler almışlardır. Siyasi kaygılardan dolayı Doğuda yönetim ve yapılanma sürekli değişiklik arz etmiştir. 1936 yılında yine Doğuda il sayısının arttırılması yoluna gidilmiştir. Doğuda il sayısının artırılması, aşiret yapısının dağıtılmasına yönelik müdahalenin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu çaba, feodal şeyhlik ve ağalık kurumlarını yok etmek isteyen 1934 tarihli İskân Kanunu ile başlamıştır. Cumhuriyet yöneticileri Kürtçülüğün, aşiret düzeninde yaşayan bir toplumsal sistemden güç aldığını görüyorlardı. Bu sistemde topraksız köylü, şeyhin ve ağanın esiri idi. Üstelik aşiretlerin egemenliği devlet iktidarını tehdit ediyordu. Kürtçülükle mücadelede en etkili önlem aşiret yapısının dağıtılması olabilirdi. Ancak aşiret egemenliğinden kurtarılacak köylüye toprak dağıtmak gerekirdi; bu ise bir toprak reformunu gerekli kılıyordu. İşte “İskân Kanunu” bu iki noktada da gereken yasal yolu açarak, aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği gibi her türlü kurumun organları ile birlikte kaldırıldığını ve aşiretlerin tapuya kayıtlı ya da kayıtsız bütün mülklerinin kamulaştırıldığını ilan etmiştir. Bu yapıyı pasifize edip kalıcı bir sistem getirmenin yolu da il merkezleri kurup, güçlü bir yönetim ve uygulayıcı memurların görevlendirmesi oldu. Bu amaçla 25.12.1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasayla Bitlis ili tekrar kurulmuştur (Keskin, 2007; Resmî Gazete, 04.01.1936, Sayı: 5903).

Ülkenin ve rejimin bekası sadece bölgede yapılan idari değişiklikler ya da demografik politikalar ile mümkün değildi. Bunun farklı siyasi tedbirler ve çalışmalar ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Atatürk döneminde Bitlis’i temsil eden vekiller, genellikle cumhuriyet rejimini benimsemiş ve yeni ulus devletin demokratik yapısına uygun karaktere sahip kişiler tercih edilmiştir. Bu amaçla seçilen milletvekillerinde bu özellikleri görmek mümkündür. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk döneminde: II. Dönem Milletvekilleri Muhittin Nami Bey ve Resul Sıddık Bey (Öztürk K. , Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927)); III. Dönem Milletvekilleri İlyas Sami Muş, Muhittin Nami Bey ve Muhittin Emin (Temoçin) (Öztürk K. , Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem (1927-1931)); IV. Döneminde Muş Milletvekilleri Hakkı Kılıçoğlu, Hasan Reşit Tankut, Muhittin Nami Bey ve Naki Yücekök; V. Dönem Muş Milletvekilleri Ahmet Şevki Çiloğlu, Hakkı Kılıçoğlu ve Şükrü Ataman temsil etmişlerdir. Bitlis 1936 yılında il statüsüne kavuşmasına rağmen, 1939 yılı seçimlerine kadar TBMM’de Muş Milletvekilleri tarafından temsil edilmişlerdir (Özdağ, 2022).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Doğu bölgesinde ve Bitlis özelinde yaşanan siyasi gelişmeler güvenlik ve asayiş bağlamında şekillenmiştir. Bu amaçla yönetim değişiklikleri, çıkarılan kanunlar, atanan yöneticiler ve yapılan çalışmalar öncelikli olarak rejimin yerleştirilmesi ve ülkenin bütünlüğü korumaya yöneliktir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu bölgesinde yaşanan ve asayiş ihlâl eden gelişmelere karşı alınan askeri tedbirler kısa vadede etkili ve caydırıcı olmuştur. Ancak gerçek anlamda Doğu bölgesinin tamamında asayiş tam olarak sağlanamamıştır. Bazı yerlerde küçük çaplı da olsa isyanlar ve ayaklanmalar ortaya çıkmaktaydı. Çünkü bölgenin konumundan kaynaklı olarak asayiş ihlâl eden aşiret yapılanması ve kaçakçılık faaliyetleri varlığını devam ettirmekteydi. Bunların yanında Hükümet’in başlatmış olduğu inkılâp hareketleri o döneme kadar toplumda adeta ayrıcalıklı bir zümre gibi varlığını sürdüren şeyhler ve aşiret ağalarının tepkilerine neden olmuştur. Bu dönemde toplum üzerindeki mevki ve saygınlığını kaybetmeye başlayan bu zümre mensupları inkılâplara karşı koymaya başlamışlardı. Ancak bu durum küçük çaplı isyan hareketlerini meydana getirmekten öteye gidememişti. Bölgede belli başlı isyanlar çıkmış ve bu isyanları bastırmak için hükümet çeşitli tedbirler almıştır. Doğunun geri kalmasının en önemli sebeplerinin başında burada hâkim olan asayişsizlik ve çetelerin varlığı gelmekteydi. Halkı çeteciliğe ve asayişsizliğe iten sebepler bulunmaktaydı. Bunların başında askerlik süresinin uzunluğu, halkın ilkel sayılabilecek şartlarda yaşaması, adalet müessesinin bozukluğu ve halk arasındaki kudret anlayışının yanlışlığı gelmekteydi (Mustafa Fuad, 1937).

Sonuç olarak Atatürk döneminde devletin kararlı tutumu sayesinde ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Bitlis’te de asayiş büyük oranda sağlanmıştır. Ülkede oluşturulan bu huzur ve asayiş ortamını Atatürk, 1 Kasım 1937’de TBMM’nin V. Dönem açılış konuşmasında; “... Memnuniyetle görmekteyiz ki cumhuriyet rejimi yurdumuza huzur ve sükûnun en iyi yerleşmesini temin etmiş bulunuyor. Vatandaşlar ve bu yurttan oturanlar cumhuriyet kanunlarının eşit şartları altında kendileri için hazırlanan hürriyet, refah ve saadet imkânlarından azami istifade etmektedirler” şeklinde sözlerle ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi. 5/20, s. 3).

Sonuç

Bitlis tarihi süreç içerisinde birçok merhalelerden geçmiş ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte il olarak idari yapısına devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni ulus devletin inşası ve rejimin ülke geneline teşmil edilmesi için yoğun bir

çalışma yapan yöneticiler, farklı tedbirler ve uygulamalarla ilerlemeye çalışmışlardır. 1925 yılında bölgede çıkan Şeyh Sait isyanından sonra bölgede idari anlamda değişiklikler yapılmış ve Muş ili ilçeye tahvil edilerek Bitlis'e bağlanmıştır. Bölgede yaşanan asayiş olayları ve bölgenin iktisadi anlamda geliştirilmesi amacıyla I. Umum Müfettişliği kurulmuştur ve bölgenin sorunlarının çözülmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. 1929 yılında bölgede devam eden küçük çaplı isyanlar ve Bitlis'in birçok anlamda geri kalmış olması nedeniyle I. Umum Müfettişliğinin hazırladığı rapor üzerine ilçeye dönüştürülmüştür. Bu raporla Muş vilayet merkezi haline getirilmiş ve Bitlis ilçe olarak buraya bağlanmıştır. 1935 yılında ise tekrar güvenlik ve rejimin hassasiyetleri gereği Bitlis il yapılmıştır. Doğuda yapılan idari düzenlemeler, bölgedeki isyanları sona erdirmek, askeri garnizonların işleyişine yardımcı olmak ve isyan etme potansiyeli olan kişi ve grupları birbirinden uzak tutmak amacıyla yapılmıştır.

Osmanlı zamanında yoğun bir nüfusa sahip olan Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Rus işgalinden sonra büyük oranda nüfus kaybı yaşamış ve göç eden halkın çoğu da memleketine geri gelememiştir. Bu nedenle cumhuriyet döneminde Bitlis'te nüfus oranı geçmişe nazaran çok azdır ve ilin nüfusu yıllar geçse de fazla bir artış göstermemiştir. Bölgede yaşanan asayiş olaylarından kaynaklı sürgünler ve zorunlu iskân politikaları da nüfus artışını engelleyen önemli etkenlerden biri olmuştur. Yine şehrin harap durumu ve ekonomik kaynaklı olarak birçok ailenin göç etmesi de nüfusa etki eden diğer bir durumdur.

Cumhuriyet ilanıyla birlikte eğitim, sağlık, ulaşım, sanayi ve tarım gibi her alanda yatırımlar yapıp ülkeyi kalkındırmayı amaçlayan yöneticiler, yoğun bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalar çeşitli zamanlarda sekteye uğramış ve yatırımlar yetersiz kalmıştır. Bütün çabalara rağmen Bitlis vilayeti istenilen mamur hale getirilememiştir. Kamu yatırımlarının ve hizmetlerinin aksamasının temel nedeni ülkenin içinde bulunduğu ve Osmanlı'dan devraldığı mali sıkıntılar yatmaktaydı. Cumhuriyet döneminde en büyük kamu harcamaları ulaşım alanında yapılmıştır. Bitlis'te, ulaşım konusunda birçok çalışma yapılmış ama eksiklikler tam olarak giderilememiştir. Ulaşım ve yatırımlara bağlı olarak ticaret ve ekonomi ilde çok zayıf bir minvalde yürümüş ve halk ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir ticari döngüye sahip olabilmıştır.

Bitlis bu dönemde siyasi anlamda çok sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. Bu sıkıntılı süreç ilin hem idari anlamda önemli değişiklikler yaşamasına sebep olmuş hem de yatırımların aksamasıyla halkın temel ihtiyaçlarını karşılayacak olan kamu kurumlarının hizmetlerin akasmasına yol açmıştır. Şeyh Sait isyanı, Doğu bölgesinin ve Bitlis ilinin siyasi anlamda bütün yönetim şeklini ve idari hayatını etkilemiştir. Bölgede isyana kaynak teşkil eden aşiret yapılanması zorunlu iskanlar ve farklı uygulamalar ile dağıtmaya çalışılmıştır. Yine en önemli tedbir olarak merkezi idareyi güçlendirme amaçlı olarak I. Umum Müfettişliği kurulmuştur. Umumi Müfettişlik her ne kadar bölgenin gelişimini desteklemek, asayiş sağlamaya, yoksulluğunu ve ulaşım imkânsızlıklarını ortadan kaldırmak amacı ile kurulduğu belirtilse de buradaki asıl amaç, bölgede rejimin ve hükümetin otoritesini kurup, asayiş ve emniyeti sağlamaktır.

Bitlis, cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk ve cumhuriyet yöneticileri tarafından önem verilen ve yakından ilgilenilen bir vilayet olmuştur. Gayretli ve etkin yöneticiler gönderilerek vilayet yıkımdan ve sıkıntılardan kurtarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla birçok alanda ülke ekonomisinin imkanları ölçüsünde yatırımlar yapılmıştır. Yapılan yatırımlar her ne kadar istenilen düzeyde olmasa da Cumhuriyet yöneticileri ve yerel görevliler şehrin gelişmesi ve uygun yaşam koşullarına sahip olması için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Atatürk döneminde, ülke her açıdan geliştirilip muasır medeniyetler seviyesine çıkarılma amacıyla hareket edilmiş, cumhuriyet yöneticileri yaşanan savaşlar ve yıkımlara rağmen kararlı ve gayretli bir tutumla birçok alanda önemli değişiklikler yapmıştır. Yapılan inkılaplar ve gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde önemli bir mesafe kat edilse de ekonomik sıkıntılar ve asayiş olaylarından kaynaklı olarak başta Bitlis olmak üzere ülkenin birçok bölgesinde istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

Kaynakça |**1.Arşivler****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).**

BCA, 30.18.1.1-2.8.9.

BCA, 30.10.0.0-178.226.7.

BCA, 30.10.0.0-191.311.25.

BCA, 30.10.0.0-6.33.16 .

BCA, 30.10.0.0-66.441.1.

BCA, 30.10.0.0-82.536.25-31.

BCA, 30.10.0.-125.896.9.

BCA, 30.11.1.0-50.27.5.

BCA, 30.11.1.0-59.35.2.

BCA, 30.18.1.1- 20.55.4.

BCA, 30.18.1.1.-10.36.13.

BCA, 30.18.1.1.-20.53.18.

BCA, 30.18.1.1-12.76.17 .

BCA, 30.18.1.1-2.18.1.

BCA, 30.18.1.1-26.67.17 .

BCA, 30.18.1.1-59.90.18.

BCA, 490.01- 627.61.1.

BCA, 490.01-1148.28.1.

BCA, 490.01-627.61.1.

BCA,490.01-995.845.1.

BCA. 30.11.1.0.-45.44.19 .

BCA., 490.01-11.50.36.

BCA., 490.01-1142.7.1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA, DH. SN-THR, K. 82, G. 55, No: 19-23.

BOA, DH. ŞFR., K. 617, G. 37.

BOA, DH. ŞFR., K.524, G.83.

TBMM Arşiv

TBMM Zabıt Ceridesi, 1/6, s. 281.

TBMM Zabıt Ceridesi, 2/25.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3/12.

TBMM Zabıt Ceridesi. 2/4, s. 5 .

TBMM Zabıt Ceridesi. 5/20, s. 3.

TBMM, Devre: 3, TBMM 247 Nolu Komisyon Raporu, 1 Haziran 1929.

TBMM, Zabıt Ceridesi. 1/1, s. 241.

Gazeteler

Resmi Gazete, 1 Temmuz 1926, Sayı: 409.

Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733 .

Resmi Gazete, 5 Ekim 1929, Sayı: 1311, s. 8536.

Resmi Gazete, 1 Ekim 1932, Sayı: 2214, s.1899.

Resmi Gazete, 11 Haziran 1929, Kanun No: 1213, s.7518.

Resmi Gazete, 4 Ocak 1936, Sayı: 5903, s.2896.

Resmi Gazete, 04.01.1936, Sayı: 5903.

Yurd Yolu Gazetesi(356), Belediye İşleri. (1940, Nisan 12), s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi(697) Müsabakalar. (1941, Haziran 16), s. 2.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi. (1926). Ankara.

1926-1927 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi.(1928). Ankara

Ataman, A. (2009). Cumhuriyet Döneminde Kızılay Adını Alan Dernek: Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Filatelik değerlendirmesi. *Atatürk Döneminde Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri* (s. 476-488). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Aydın, H. (2019). Cumhuriyet Döneminde Bitlis'in İdari Yapısı Ve Nüfusu (1923-1970). M. Demirtaş (Dü.) içinde, *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis* (Cilt 1, s. 732-747). Ankara.

Başa, Ş. (2016). *Atatürk Dönemi Dahiliye Vekaleti İle Mülki ve Mahalli İdareler (1923-1938)*. İstanbul: Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu Yayınları.

Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 Ekim 1935, *Türkiye Genel Nüfus*. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.

Bitlis İl Yıllığı. (1967). Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.

Burgaç, M. (2017). *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in gözünden 1930'lu yıllarda Trakya*. Ankara: Ertem Basın Yayın Dağıtım.

Cırık, B. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Ün. Sos. Bil. Ens.

Çağlayan, E. (2015, Haziran). Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938). *Tarih Okulu Dergisi*(XXII), 269-293.

Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çoker, F. (TBMM I. Dönem (1919-1923)). *Türk Parlamento Tarihi* (Cilt 3). TBMM Yayınları No:6.

Çolak, F. (2013). Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış. *Turkish Studies*, VIII(2), 344-358.

Demir, Ş. (2015). Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(4), 38-48.

Demirtaş, M. (2007). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Nüfus. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX(1), 133-149.

- Demirtaş, M. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyete Tatvan iskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi. M. İ.-M. Demirtaş (Dü.) içinde, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, 1. Cilt*, (s. 351-352). Bitlis Eren Üniversitesi.
- Erdaş, S. (2019). Müfettişlik Raporlarına Göre Birinci Umum Müfettişlik Bölgesinde Tarımsal Faliyetler (1828-1937). *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (s. 469). Ankara.
- Gök, S. (2005). *Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları (1923-1950)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Güneş, İ. (2009). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hazırlayan: I. Genel Müfettişlik. (1939). *Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*. İstanbul,; Cumhuriyet Matbaası.
- İlyas, A. (2016). 1925-1945 Yılları Arasında Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İdari Düzenlemeler. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(36), 326-342.
- Kansu, M. M. (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kardaş, A. (2012). *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Kardaş, A. (2013). Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951). O. Belli (Dü.), *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* içinde, (s. 369-383). Bursa.
- Kardaş, A. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bitlis'teki Eğitim Durumuna Bir Bakış. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(36), 279-299.
- Kardaş, A. (2019). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 147-158.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (B. Tırnakçı, Çev.) Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kepenek, Y., & Yenitürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Keskin, N. (2007). Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu. *Memleket Siyaset Yönetim*, 2(5), 119-174.
- Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*. Konya: Mikro Yayınları.
- Kopar, M. (2013). *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kutlu, A. (2011). *Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye'deki Evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mustafa Fuad. (1937, Aralık 27). Cumhuriyetin Doğuda Tesis Ettiği En Büyük Varlık: Emniyet. *Son Posta Gazetesi*, s. 3.
- Mücellidoğlu, A. (1968-69). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)* (Cilt 3). İstanbul: Mars Matbaası.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950), Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2010). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları.
- Özdağ, S. (2022). TBMM Arşiv Kayıtlarına Göre Cumhuriyet Dönemi Bitlis Milletvekilleri ve TBMM Faaliyetleri (1923-1950). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 980-1020.
- Öztürk, K. (TBMM II. Dönem (1923-1927)). *Türk Parlamento Tarihi* (Cilt 3). TBMM Yayınları No: 3.
- Öztürk, K. (TBMM III. Dönem (1927-1931)). *Türk Parlamento Tarihi* (Cilt 3). TBMM Yayınları No: 10.

- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap,.
- Selvi, H., & Cırık Bülent. (2014). "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 205-231.
- Sertel, S. (2014). 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları. *Turkish Studies*, 9, 1015-1034.
- Tokgöz, E. (2001). Türkiye İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri (1923-2000). A. Şahinöz (Dü.) içinde, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Tunç, V. (2019). *1946-1960 Yılları Arasında Van Gölü Havzası'nda Kamu Yatırımları ve Harcamaları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı*. (1941). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Uçar, H. (2019). Türk Siyasal Hayatında Şeyh Said İsyanı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2936-2952.
- Varlık, M. (1937). *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*. Ankara: Başvekâlet Matbaası.
- Yeğen, M. (2012). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, T. (2011). *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz, A. (2013). Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1), 45-58.
- Yuca, İ. (2015, Eylül). Bingöl, Bitlis ve Muş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1948). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 201-215.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.